

SCHOLASTINĖ LOGIKA LIETUVOJE

R. PLECKAITIS

1. Medžiaga scholastinei logikai Lietuvoje tirti

Logikos mokslo šaknys Lietuvoje siekia XVI a., o tai reiškia, kad šis mokslas mūsų krašte savo vystymesi nuėjo didelį istorinį kelią. Šiame straipsnyje apžvelgiamas pirmasis logikos vystymosi Lietuvoje laikotarpis.

Logikos mokslo istorija Lietuvoje mažai ištirta. Kadangi ji tampriai susijusi su logikos mokslo istorija Lenkijoje dėl glaudžių to meto ekonominių, politinių, kultūrinių Lietuvos ir Lenkijos santykių, tai aišku, kad lenkų filosofijos ir logikos istorikai tyrinėdavo ir logikos mokslo Lietuvoje istoriją. Tačiau jei jie daugiau ar mažiau ištyrė logikos mokslą Lietuvoje XIX a., tai ankstesnio laikotarpio atžvilgiu jie beveik nepateikė jokios gilesnės analizės, o konstatavo tik kai kuriuos atskirus faktus ir padarė trumpų apibūdinimų. Be to, patys laikydami idealistinių pozicijų (pavyzdžiui, H. Struvė), jie negalėjo visapusiškai ir teisingai nušviesti tendencijų, vyravusių to meto logikos moksle Lietuvoje, kai kuriuos svarbius momentus nutylėdami arba pateikdami iškreiptą jų vaizdą. Šiame straipsnyje neturime galimybės plačiau nušviesti lenkų filosofijos ir logikos istorikų nuveiktą darbą šioje srityje, lygiai kaip neturime ir galimybės plačiau apžvelgti logikos mokslo istorijos Lietuvoje medžiagą pirmajam, scholastiniam, laikotarpiui ištirti. Tuo tarpu ji gana gausi ir įdomi. Šioje srityje spausdintų darbų pasirodė nedaug, pagrindinė medžiaga yra studentų-scholastų užrašyti filosofijos kursai, dėstyti to meto mokymo įstaigose. Šie filosofijos kursai apima logiką, fiziką, arba gamtos filosofiją, ir metafiziką, o kartais dar etiką.

Po 1863 m. į Vilniaus universiteto Mokslinę biblioteką dar buvo atvežta rankraščių iš įvairiausių Lietuvos ir kaimyninių kraštų vietų. 1920—1921 m. lenkų filosofijos profesorius Vl. Tatarkievičius sudarė filosofijos rankraščių katalogą. Šiuos tyrimus Vl. Tatarkievičius paskelbė.¹ Iki antrojo pasaulinio karo Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje buvo baigtas sudaryti visų rankraščių, tame tarpe ir filosofijos, katalogas. Jame filosofijos kursai aprašyti detalčiau, negu tai atlikta

¹ *Wł. Tatariewicz, Materiały do dziejów nauczania filozofji na Litwie. Archiwum Komisji do badania historii filozofji w Polsce, t. II, cz. 2, Kraków, 1926.*

VI. Tatarkievičiaus sudarytame kataloge. Iš viso VI. Tatarkievičius surado 476 filosofijos kursus. Šiuo metu šis skaičius yra nežymiai pakitęs, nes kai kurių VI. Tatarkievičiaus nurodytų filosofijos kursų nėra, iš kitos pusės, yra tokių kursų, kurie jam nebuvo žinomi. Pastarieji saugomi Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, o taip pat yra filosofijos kursų, perimtų iš Kauno universiteto bibliotekos. Kadangi senojo universiteto bibliotekos fondai kelis kartus buvo vežami į kitas vietas, tai, galimas daiktas, kad rankraščių, liečiančių filosofijos mokslą Lietuvoje, galima rasti kitose Tarybų Sąjungos mokslinėse bibliotekose. Netenka abejoti, kad jų galima rasti Lenkijos Liaudies Respublikos mokslo įstaigų bibliotekose.

Logikos kursai apima XVII, XVIII amžius ir XIX a. pirmąją pusę. Keli rankraščiai yra iš buržuazinės Lietuvos laikų. Turtingiausias logikos kursais yra scholastikos laikotarpis, ypač XVIII a. pirmoji pusė. Pirmasis išlikęs logikos kursas datuojamas 1606 m. Vietos atžvilgiu logikos kursai yra dvejopos kilmės. Vieni užrašyti Lietuvoje, kiti — kaimyninėse šalyse, pvz., Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Vokietijoje. Logikos kursų randa atvežtų iš kitų to laiko Europos mokslo centrų: Neapolio, Padujos, Paryžiaus ir kt. Šių kursų atsiradimo mūsų bibliotekose kelias gana įvairus. Visų pirma juos atvežė, kaip ten klausytų filosofijos kursų užrašus, asmenys, mokėsi užsienyje ir grįžę į Lietuvą. Vienus, matyti, atsivežė patys profesoriai, atvykę dėstyti Lietuvos mokymo įstaigose, kiti galėjo patekti įvairiausiai kanalais. Kai kurie šios srities rankraščių yra užrašai filosofijos kursų, skaitytų Vakarų Europos žymesnių to meto filosofijos mokslo atstovų. Pavyzdžiui, studentas VI. Loskis 1641 m. Neapolyje klausė Pranciškaus Lauruso logikos ir fizikos kursą ir jį užrašė.² Apie kitus žymesnių to meto Vakarų Europos filosofų kursus, esančius universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, galima pasiskaityti minėtame VI. Tatarkievičiaus straipsnyje. Didelė dalis filosofijos kursų yra iš Krokuvos, Vroclavo, Lvovo, Kijevo, Pultusko, Minsko, Slonimo, Polocko, Naugarduko, Slucko, Pinsko, Gardino, Nesvyžiaus kolegijų ir dar iš kitų vietų. Apskritai reikia konstatuoti, kad didžiausia dalis filosofijos kursų yra iš įvairių to meto Lietuvos vietų.

Didelės dalies filosofijos kursų atžvilgiu negalima nustatyti jų autoriaus, vietos, užrašymo laiko. Pavyzdžiui, yra tokių kursų, kurių užrašymo laikas pažymėtas, tačiau nenurodyti autorius ir vieta; kituose kursuose nurodyta tik vieta, tačiau trūksta kitų duomenų ir pan. Žinoma, užrašymo laiką visuomet apytikriai galima nustatyti. Tačiau, norint nustatyti jų kilmės vietą arba autorių, reikia labai kruopščiai išanalizuoti tuos rankraščius. Ištyrus įvairius prierašus rankraščiuose, jų stilių, kalbą ir pan., galima nustatyti vietą, metus, dargi kai ką pasakyti ir apie patį autorių, pavyzdžiui, kokiam vienuolių ordinui jis priklausė. Nėra abejonės, kad nemaža dalis tų kursų užrašyta Lietuvoje. Lenkų dvasininkas

² Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, Nr. 2006. (Toliau nurodysime vien tik Rankraščių skyriaus signatūrą.)

A. Kisielis nustatė, kad vienas iš jų priklausė senajai Vilniaus akademijai.³

Turint galvoje šiuolaikinės Lietuvos ribas, galima nustatyti, kad filosofijos kursų turime iš senosios Vilniaus akademijos, Vilniaus ir jo apylinkių kolegijų, iš Kauno, Kražių, Raseinių, Marijampolės kolegijų. Iš šių vietų turime 66 logikos kursus, 39 fizikos kursus, 40 metafizikos kursus ir 2 etikos kursus.

2. Logikos mokslo atsiradimas Lietuvoje

Logikos mokslo atsiradimo Lietuvoje priežasčių reikia ieškoti to meto visuomeniniuose santykiuose. XVI a. antrojoje pusėje Lietuva — tai feodalinė šalis, kurioje, be bajorų-feodalų, viešpatauja ir kitas feodalias — katalikų bažnyčia. Todėl XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje Vakarų Europoje kilęs reformacijos judėjimas, savo esme nukreiptas prieš feodalinę išnaudojimą ir katalikų bažnyčią, rado atgarsį ir Lietuvoje. Remiama kai kurių Lietuvos magnatų, panaudojusių reformaciją klasiniams tikslams ir norėjusių pasiglemžti katalikų bažnyčios dvarus, reformacija ėmė plisti, pradėta steigti reformatų mokyklas. Vietiniai katalikų dvasininkai pasirodė nepajėgūs sulaikyti reformacijos plitimą, ir todėl 1569 m. Vilniaus vyskupas V. Protasevičius pakvietė iš Vakarų Europos jėzuitus, kurie turėjo susidoroti su reformatų judėjimu ir erezijomis. Jėzuitų kovos priemonės buvo įvairios, o viena iš jų buvo švietimas. Po metų jie įsteigia vidurinio lavinimo mokyklą, vadinamąją kolegiją, Vilniuje, o vėliau ir kitose Lietuvos vietose. Šioje kolegijoje, dėstant retoriką, buvo pateikiama kai kurių žinių ir iš logikos, kuri, šiuo atveju senovės graikų pavyzdžiu, buvo vadinama dialektika, t. y. mokėjimu vesti ginčą, disputą. Retoriką dėstė ir kai kurias žinias iš logikos perteikdavo Jonas Hajus, kilme škotas. Tie kolegijos auklėtiniai, kurie ruošėsi stoti į jėzuitų ordiną, klausė trejų metų filosofijos ir keturių metų teologijos kursų. Atskira filosofijos kurso dalis buvo logika, kurią, kaip ir filosofiją, dėstė Tomas Zdelaricas, kilme slovakas. Kokių nors smulkesnių žinių apie filosofijos dėstymą minimoje kolegijoje nepavyko surasti.

Vadinasi, logikos dėstymą šioje jėzuitų kolegijoje galima laikyti logikos mokslo priešistoriju Lietuvoje. Tuo tarpu jos istoriją reikia pradėti nuo Vilniaus akademijos, arba universiteto, įkūrimo 1578—1579 m. Ilgą laiką akademijoje buvo du fakultetai — filosofijos ir teologijos. Filosofijos fakultete buvo dėstomi šie dalykai: logika, gamtos filosofija, arba fizika, metafizika ir kartais etika; be to, dar matematika, istorija, geografija, o taip pat dar vadinamieji laisvieji mokslai (*litterae humaniores*) — gramatika, lotynų ir graikų kalbos, retorika ir poetika. Pastarieji buvo lyg ir paruošimas į filosofijos fakultetą. Filosofijos fakultete buvo atskira logikos katedra, tačiau ją buvo užėmęs tas pats profesorius, kuris turėjo fizikos ir metafizikos, o dar ir kitų mokslų katedras. Filosofijos fakultete

³ X. Aleksander Kiesel S. J., Nieznany kurs logiki z akademii Wileńskieij, Warszawa, 1939.

mokslas trukdavo trejus metus. Teologijos fakultetas buvo keliamas aukščiau ir buvo laikoma, kad filosofijos fakultetas yra įžanga į pasišventimą tarnauti teologijai. Filosofijos disciplinų dėstymas akademijoje problematikos požiūriu nesiskyrė nuo jų dėstymo kolegijose. Filosofija dėstyta ne visose, o tik turtingesnėse kolegijose, kur, kaip ir akademijoje, mokslas trukdavo trejus metus. Tokio tipo kolegijos buvo Vilniuje, Kaune, Kražiuose. Kolegijose, kur filosofijos disciplinos nebuvo dėstomos, logikos pradmenys buvo perteikiami, dėstant retoriką. Kaip ir visi dalykai, logika buvo dėstoma lotynų kalba. Toks poreformacinio švietimo tipas būdingas ne tik Lietuvai, bet ir beveik visai Europai.

Į akademiją patekdavo jaunuoliai, baigę kolegijas. Pavyzdžiui, Kauno kolegijos profesoriaus Juozo Rimgailos retorikos ir logikos (dialektikos) kursą užrašė Adalbertas Povilas Daugėla. 1686 m. Daugėla jau studijuoja Vilniaus akademijoje, kur užrašo prof. Jurgio Stanislavskio skaitytą logikos kursą.⁴

Pirmaisiais mokslo metais buvo dėstoma logika, antraisiais — fizika, trečiaisiais — metafizika. Pavyzdžiu gali būti nežinomo autoriaus filosofijos kursas, dėstytas vienoje iš Vilniaus kolegijų.⁵ Pirmoji kurso dalis — logika pradėta 1688 m. lapkričio 16 d. ir baigta 1689 m. liepos 21 d., fizika pradėta 1689 m. rugsėjo 16 d. ir baigta 1691 m. balandžio 2 d. Toliau seka metafizikos kursas, tačiau jis nedatuotas, o etikos kurso trūksta. Plačiausias iš visų filosofijos disciplinų buvo fizikos kursas, kuriame buvo dėstoma ir psichologija, t. y. Aristotelio knyga „Apie sielą“ („De anima“), dėl ko ir pats traktatas dažnai vadindavosi „Animastica“. Ypač fizikos kursas praplatėjo nuo XVIII a. pradžios, dėl ko logika būdavo baigiama anksčiau. Kai kuriuose kursuose dar randame ir etikos traktatų, tačiau, fizikos kursui išsiplėtus, metafizika kartais nebūdavo baigiama, o etikos visai nepradėdavo. Mokymo įstaigų vadovybės nuomone, tai buvo ne taip svarbu, nes studentas, perėjęs studijuoti teologiją, pirmaisiais metais ten užbaigs metafiziką, studijuodamas traktatą „Apie dievą“, o etiką jis išstudijuos, ketverius metus klausydamas moralinės teologijos kursą. Kartais filosofijos kursas būdavo sutrumpinamas ir trukdavo 2 metus („cursus biennalis“), retai jis trukdavo ketverius metus („cursus quadriennium“). Dėl dažnų negandų — karų, epidemijų, gaisrų ir pan. — mokymo procesas negalėjo vykti normaliai, be pertrūkių.

Logika buvo pastoviai dėstoma pirmaisiais mokymo metais, kurie vadinta „scholasticus primi anni“. Profesorius tais metais vadinosi „professor logicus“, o jo studentas — „scholasticus logicus“. Antraisiais metais profesorius vadinosi „professor physicus“, trečiaisiais — „professor metaphysicus“, analogiškai keitėsi ir studentų pavadinimas. Vadinas, filosofijos kursą dažniausiai skaitė vienas asmuo, kuris pasipuošdavo įvairiausiais titulais: „professor actualis“, „professor ordinarius“, „lector generalis et professor philosophiae“, „lector philosophiae generalis et

⁴ Nr.Nr. 2076, 2174.

⁵ Nr. 2139.

professor logices“ ir pan. Aukščiausias profesorių vardas buvo „lector sanctae theologiae et philosophiae professor“. Šis vardas atsirado todėl, kad, baigęs skaityti filosofijos kursą, profesorius dažnai pereidavo dėstyti teologiją. Pavyzdžiui, M. Smigleckis 1596—1599 m. akademijoje dėstė filosofiją, o paskui — teologiją. Ir tik vėliau filosofijos fakultete profesorių padaugėjo iki trijų — kiekvieną kursą skaitė atskiras asmuo. 1738 m. akademijoje logiką skaitė Kazimieras Viežbickis, fiziką — Petras Samsonavičius, metafiziką — Karolis Korickis.⁶ Filosofijos profesorius turėjo asistentą — „magister studii“. Dažniausiai tai būdavo asmuo, besiruošiąs profesūrai. Šis „magister studii“ retkarčiais pavaduodavo profesorių. Antai viename iš XVII a. logikos kursų pirmoji dalis baigiama žodžiais: „Likusį terminų suskirstymą jums išdėstys magistras“.⁷ Tačiau pagrindinė asistento funkcija buvo vesti pratybas, vykusias greta teorinio kurso. Logikos pratybos praeidavo įvairiai. Jos visų pirma įgaudavo disputų formą, kai studentas turėdavo ginti kurias nors pažiūras; jos buvo vadinamos: „exercitationes logicae“ — kai studentas turėdavo atsakyti į profesoriaus klausimus; definicijomis — kai jis rodydavo savo mokėjimą apibrėžti objektus; distinkcijomis — kai rodydavo mokėjimą skirstyti objektus, ir pan. Disputai labai dažnai įgaudavo teologinį pobūdį, kai, ginant biblijos legendas, būdavo žongliuojama sąvokomis.

Profesorius, perskaitęs trejų metų filosofijos kursą, kartais imdavo skaityti teologiją arba būdavo perkeliamas į kitą mokyklą ar į kitą, su mokymo procesu visai nesusijusį arba mažai susijusį darbą. Vadinasi, pastovių profesorių nebūdavo, kas treji metai jie keisdavosi. Retais atvejais profesorius kursą pakartodavo.

Filosofijos apskritai ir logikos, skyrium imant, išorinė dėstymo forma buvo diktavimas. Patys studentai-scholastai titulinuose puslapiuose ar kitose vietose neretai tiesiog rašo, kad kursas — „dictata“. Palyginus kelių studentų užrašytą to paties profesoriaus kursą, matosi, kad užrašymai tarp savęs nesiskiria nė vienu žodžiu. Kaip vieną tokios tapatybės pavyzdžių galima nurodyti akademijos profesoriaus Jono Brikcijaus logikos kursą, 1695—1696 m. užrašytą dviejų studentų.⁸

Kas buvo studentai-scholastai? Kaip teisingai nurodo M. Balinskis, jie lyg skirstėsi į du luomus: bajorus ir jų tarnus.⁹ Pastarieji buvo sūnūs nusigyvenusių bajorų, netekusių dvarų ir tarnaujančių pas turtinguosius. Tam tikrą studentų dalį sudarė miestelėnų vaikai. Taigi studentų tarpe atsispindėdavo socialinė nelygybė. Iš studentų tarpo buvo skiriamas jų vyresnysis, kuris kartais buvo vadinamas tiesiog aukštaitiškai „civūnu“ (tijūnu). Štai vienas toks „civūnas“ 1722 m. akademijoje logikos kursą užbaigia šiais žodžiais: „Finita per me Georgium Antonium Jotko civunum scholarum“.¹⁰ Filosofijos studentų skaičius buvo nedidelis, siekdavo

⁶ Nr. 1106, užrašas aplanke.

⁷ Nr. 2055, f. 45.

⁸ Nr.Nr. 2131, 2227.

⁹ M. *Baliński*, *Dawna Akademia Wileńska*, Petersburg, 1862, s. 211.

¹⁰ Nr. 901.

dešimt ar keliolikos asmenų. Logikos profesorius K. Viėzbickis 1738 m. turėjo 5 studentus: Danielių Mažeiką, Juožą Šerną, Juožą Arvidą, Poško-
vičių; penktojo studento pavardė neišskaitoma. Tiek pat studentų turėjo
ir metafizikos profesorius K. Korickis; fizikos profesorius P. Samsonavi-
čius— 4 studentus. Studentai laikydavosi pastovios mokymo vietos. Yra
žinomi atvejai, kai, keliantis į kitą vietą filosofijos profesoriui, kartu su
juo kėlėsi ir studentai. Tuo tarpu labai retai būdavo, kad pats studentas
keistų mokymosi vietą. Baigdamas filosofijos fakultetą, studentas turėjo
parodyti, ko jis išmoko, t. y. laikyti egzaminus, o juos išlaikęs — ginti
„tezes“ iš logikos arba fizikos, arba „ex universa philosophia“. Tai buvo
lyg ir diplominis darbas. Nuo „tezių“ gynimo buvo galima išsipirkti. Kar-
tais jas vadinta ne „tezėmis“, bet „conclusiones“ arba „propositiones“,
tačiau dalyko esmė likdavo ta pati. Pačios pirmosios išlikusios tokios „te-
zės“ datuojamos 1606 m. Tais metais filosofijos studentas („philosophiae
auditor“). Jonas Křaikovskis birželio 11 d. gina „Theses ex categoriis
Aristotelis“.¹¹ Tais pačiais metais, rugsėjo 10 d., kitas studentas Petras
Romulevičius gina „Theses ex universa logica“.¹² Nemaža dalis ginamų
„tezių“ būdavo išspausdinama. Apimties atžvilgiu jos būdavo nuo kelių iki
dvidešimt—trisdešimt puslapių. Minėtų studentų „tezės“ yra vieno dides-
nio formato lapo apimties. Apgynęs „tezes“, studentas buvo perkeliamas
į teologijos fakultetą, o nenorinčius studijuoti teologijos visai išleisdavo,
suteikiant žemiausią filosofijos laipsnį. Baigęs teologijos fakultetą, buvęs
studentas iš karto galėjo tapti filosofijos profesorium. Tačiau dažniausiai
būdavo taip, kad jis kurį laiką būdavo asistentu — „magister“. Kartais
ruoštiis profesūrai jis vykdavo į užsienį.

Dėl ydingo scholastinės filosofijos metodo ir dėl jos pačios esmės stu-
dentai, baigę filosofijos mokslus, gaudavo mažai žinių: „Išlikdavo jų gal-
vose kai kas iš lotynų, o vėliau šiek tiek aritmetikos ir geometrijos; o lo-
giką ir kitas drumstas filosofijos formules vėjas visiškai išnešiodavo“.¹³
Jaunimo mokslinimas nebuvo jėzuitų tikslas, o tik viena iš priemonių po-
litinio pobūdžio tikslams pasiekti. Katalikiškų valstybių monarchus jėzui-
tai įtikinėjo, kad visi revoliuciniai tautų judėjimai kyla iš erezijų, o ka-
dangi jėzuitai kovoja su erezijomis, tai jie buvo laikomi pačių monarchi-
jų (katalikiškųjų) gynėjais. Štai vienas įdomus faktas. Vieną pirmųjų
Vilniaus akademijos logikos ir filosofijos profesorių Jokūbą Bosgravę ordi-
no vadovybė pasiuntė į Angliją jėzuitų pozicijoms sustiprinti. Anglijoje
jėzuitai siekė pakeisti valstybės valdymą jiems norima kryptimi. Ten už
savo politinę veiklą karalienės Elžbietos įsakymu J. Bosgravė atsidūrė
kalėjime ir buvo pasmerktas mirti. Ir tik Steponui Batorui specialiai pra-
šant, buvo paleistas. Visa jėzuitų pedagoginė sistema buvo ištiesai reak-
cinga, priešinga žmogaus prigimčiai. Jėzuitinis auklėjimas buvo ne kas
kita, kaip jaunuomenės demoralizavimas. Pavyzdžiui, vienas iš jėzuitiško

¹¹ Nr. 2067, f. 301.

¹² Ibidem, f. 459.

¹³ M. Baliński, Dawna Akademia. . ., s. 213.

elgesio principų vadinosi „reservatio et restrictio mentalis“, pagal kurį niekas nėra įpareigotas išlaikyti duotąjį žodį, dargi priesaiką, jei tik savo mintyje, t. y. pats sau, jis yra ketinęs elgtis ir veikti kitaip. Skiepydami aklą paklusnumą vyresniajam, jėzuitai kartu ugdė savo auklėtiniuose užsiskleidimą, slaptumą, tarpusavio nepasitikėjimą. Kovodami su religiniais priešais — reformatais, jėzuitai stengėsi įkvėpti jaunuomenei fanatišką neapykantą jiems, ir tai dažnai pavykdavo. Be rengiamų disputų su protestantais, buvo deginamos jų knygos, jėzuitų auklėtiniai grįžtančius iš pamaldų protestantų pastorius apmėtydavo akmenimis. Protestantai taip pat degė neapykanta jėzuitams. Slaptieji ordino nariai galėdavo apsimesti esą jo priešai ir skverbtis į protestantų eiles. Todėl pastarųjų tarpe būdavo slaptų jėzuitų.

Jėzuitai buvo priešingi bet kokiai pažangai moksle, todėl jų mokymo įstaigose viešpatavo viduramžiškas tamsumas ir obskurantizmas. Štai kokios „problemos“ buvo nagrinėjamos per Vilniaus jėzuitų kolegijoje ruošiamus disputus: ar tikrai rojuje buvo žaltys? Kokios spalvos ponas dievas turėjo uždėti danguje vaivorykštę, kaip ženklą, kad daugiau nebus žmonių tvanu, kadangi vaivorykštė buvo jau ir prieš tvaną? Ar geriešiams ir blogiesiems izraelitams mana buvo vienodai skani? ir t. t. Be jėzuitų, Lietuvos jaunuomenę „švietė“ ir kiti vienuolių ordinai, tačiau tarp jų ir jėzuitų nebuvo jokių esmingesnių skirtumų, nes mokymo organizacija, jos tipas, programos buvo vienodos.

Filosofijoje ir logikoje šie Lietuvos „švietėjai“ pasireiškė kaip dideli reakcionieriai. Vienas stambiausių feodalinių išnaudotojų buvo katalikų bažnyčia, savo valdose žiauriai išnaudojusi valstiečius ir miestiečius. Feodalinė diduomenė ir katalikų bažnyčia reikėjo tokios ideologijos, kuri įteisintų feodalinį išnaudojimą. Šiuos tikslus geriausiai atitiko viduramžių scholastinė filosofija ir logika, kurios viešpatavo mūsų krašto mokymo įstaigose iki pat XVIII a. vidurio. Taigi šio laikotarpio scholastinė logika Lietuvoje negalėjo lygintis su to meto logikos mokslo išsivystymu Vakarų Europoje, kur besiformavusieji buržuaziniai santykiai atmetė bevaisę scholastiką, iškėlė specialiųjų mokslų reikalingumą, o kartu ir naujo mąstymo metodo būtinumą. F. Bekonas 1620 m. „Naujajame Organone“ išdėsto induktyvinės logikos pagrindus, R. Dekartas 1637 m. parašo „Samprotavimą apie metodą“, iškyla Lokas, Leibnicas ir kiti žymiausi to meto logikos mokslo atstovai, kurie griežtai pasisako prieš viduramžių scholastiką. F. Bekonas aštriai puolė scholastinę silogistiką, kuri, jo nuomone, yra tuščia ir kybo ore; visa scholastinė logika — tai žodžių ekvilibristika; ji nevaisinga, kaip dievui pasišventusi vienuolė. Lygiai taip pat aštriai prieš scholastiką pasisakė Dekartas ir kiti žymūs naujųjų laikų logikos atstovai. Tuo tarpu Lietuvoje jėzuitų tikslus geriausiai atitiko sustingusi, religijoje tūnanti viduramžių scholastinė (mokyklinė) logika. Jėzuitai atsiribojo nuo pažangių idėjų logikoje, stengėsi užkirsti kelią humanistinio laikotarpio idėjoms. Pavyzdžiui, Petro Ramuso, t. y. prancūzų filosofo ir logiko Pierre de la Ramée (1515—1572 m.), kovojusio prieš

viduramžių scholastinį formalizmą ir vieninteliu pažinimo šaltiniu paskelbusio ne dieviškąjį apreiškimą, bet „žmogaus protą“, „gamtos išmintingumą“, veikalai buvo įtraukti į draudžiamų skaityti knygų sąrašą. Nuo Bekono, Dekarto ir kitų naujosios logikos atstovų Lietuvos scholastai atsitvėrė kinų siena. Logikos ir filosofijos profesoriai, o taip pat jų mokiniai, nebuvo savarankiški, turėjo dėstyti ir rašyti veikalus, remdamiesi to vienuolių ordino, kuriam jie priklausė, vadovybės instrukcijomis, raginusiomis akiai tikėti viduramžių autoritetais ir nebandyti savarankiškai ieškoti tiesos. Nenuostabu, kad žodis „scholastas“ mūsų laikais skamba kaip įžeidimas.

Viduramžių scholastinė filosofija ir logika, kaip ir patys pirmieji jos skelbėjai, buvo importuotos iš užsienio, primestos iš šalies. Scholastinė filosofija Lietuvoje neišreiškė jokių liaudies siekimų, neturėjo jokio sąlyčio su plačiaisiais to meto Lietuvos visuomenės sluoksniais. Jos buvo laikomasi tik dvasininkų mokymo įstaigose — senajame universitete ir kolegijose. Kaip ir viduramžiais Vakarų Europoje, taip ir kalbamuojų laikotarpiu Lietuvoje žodis „filosofas“ kartu reiškė ir žodį „dvasininkas“. Lietuvių liaudis, platieji visuomenės sluoksniai gyveno kitą gyvenimą, kūrė savo dvasinę kultūrą.

Pagaliau reikia pabrėžti logikos mokslo Lietuvoje sąryšį su logikos mokslu Lenkijoje, kuris ten atsiranda žymiai anksčiau. Jo židiniu tampa Krokuvos akademija, įkurta 1364 m. ir reorganizuota 1400 m., o taip pat kitos, jau vėliau atsiradusios mokymo įstaigos. Pirmieji lenkų logikai — Matas Krokoviškis (Mateusz z Krakowa), miręs 1410 m., Mikolajus Gorskoviškis (Mikołaj z Gorskowa) ir kt. XIV a. pabaigoje ypač pasireiškia susidomėjimas logikos problemomis. Tuo metu ir vėliau iškyla pažangūs mąstytojai, išreiškę stiprią materialistinę tendenciją: Gžegožas Sanokietis (Grzegorz z Sanoka), ap. 1403—1477 m.; Jokūbas Gurskis (Jakób Górski), ap. 1525—1585 m.; Adomas Burskis (Adam Burski), ap. 1560—1611 m., ir kiti. Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi pirmojo laikotarpio daugelio lenkų filosofijos ir logikos atstovų veikalai, tapę bibliografinėmis retenybėmis. Jėzuitų įsiviešpatavimas sunaikino pažangias logikos tradicijas Lenkijoje, ir ji jau negalėjo lygiuotis su Vakarų Europa. Kadangi Lietuvos—Lenkijos valstybėje Vilnius buvo jėzuitų veiklos centras, tai jėzuitų įsigalėjimo metu logikos mokslas Lietuvoje darė didesnę įtaką logikai Lenkijoje, bet ne priešingai. Tai pripažįsta ir patys lenkų filosofijos istorijos tyrinėtojai. VI. Tatarkievičius minėtajame straipsnyje sako, kad kalbamuojų laikotarpiu Vilnius lenkų mokslui buvo ne provincija, bet sostinė. Galime dar pridurti, kad svarbiausieji smūgiai scholastinei logikai buvo suduoti taip pat Vilniuje. Šis abiejų kraštų mokymo įstaigų sąryšis kalbamuojų laikotarpiu reikėsi įvairiai: keistasi profesūra (tai matyti iš Vilniaus akademijos profesorių biografijų), laikomasi vienodų arba beveik vienodų mokymo programų ir pan.

3. Scholastinis metodas logikoje. Scholastinės dialektikos analizė

Kyla klausimas, ar galima kalbėti apie Lietuvos scholastiką ar tik apie scholastiką Lietuvoje? Jei kalbėtume apie Lietuvos scholastiką, tai turėtume pripažinti, kad yra tam tikri bruožai, kuriais Lietuvos scholastika skiriasi nuo scholastikos apskritai, kurie įgalina kalbėti apie Lietuvos scholastiką kaip apie specifinį dalyką. Tuo tarpu nieko panašaus nėra, Lietuvos scholastai nesukūrė originalios mokyklos, tai pasakytina ir apie kitų šalių scholastus. Scholastinė filosofija ir logika pasireiškė visur vienodai, išskyrus nežymius skirtumus, kurių nepakanka, kad būtų galima kalbėti apie specifinę kurios nors šalies scholastinę filosofiją ar logiką. Iki Bekono ir Loko nebuvo anglų filosofijos, o tik filosofija Anglijoje; iki Dekarto ir Leibnico nebuvo prancūzų ir vokiečių filosofijos, o tik filosofija Prancūzijoje ir Vokietijoje, nors, žinoma, anglų, prancūzų, vokiečių filosofijos užuomazgų buvo jau ir anksčiau. Scholastinė logika Europos šalyse nevienodai pasireiškė tiktai laiko atžvilgiu: vienur anksčiau, kitur vėliau. Scholastika Lietuvoje nuo scholastikos Vakarų Europoje skyrėsi tiktai kai kuriais formaliais požymiais. Nežymių formalių skirtingumų galima pastebėti dėstymo tvarkoje, pavadinimuose ir pan. Palyginus, pavyzdžiui, P. Lauruso (Neapolis, 1641 m.) logikos kursą su Lietuvos scholastų logikos kursais, esminių skirtingumų nerasime: nagrinėjamos tos pačios problemos, taikomas tas pats metodas.

Scholastinis metodas logikoje turi savo turinį ir formą. Būtų klaidinga scholastinio metodo logikoje esmę suvesti tik į jo formą, t. y. į gremėzdžišką logikos kursų struktūrą. Svarbiausias dalykas — šio metodo turinys, būtent tai, kuo jie siūlė vadovautis tyrimuose. Kaip teisingai nurodo J. Ragauskas savo knygoje „Ite, missa est!“, scholastika naudoja tikrai keistą metodą: ji iš pradžių paskelbia tezę, o paskui ima ją įrodinėti. Tai gi elgiamasi visai priešingai mokslui: tezę išvedama ne iš tyrimų, ne iš tikrovės analizės, bet priimama kaip iš anksto duota. Scholastika savo tezes ėmė ir ima beveik vien iš religijos: filosofinės scholastų tezės yra atvirai suformuluotos religinės dogmos arba su dogmomis suderinti teiginiai. Savo tezes scholastika įrodinėdavo su tam tikros, jai specifinės, technikos pagalba. Aiškindami atskiras sąvokas, scholastai darydavo didžiausius jų skirstymus (distinkcijas), sukurdami daugybę tokių sąvokos reikšmių, kokių tikrovėje visai nėra. Prasidėdavo „savotiškas logikos „sportas“, operuojant prasimanytomis sąvokų reikšmėmis“, kuris viršūnę pasiekdavo tada, kai scholastika imdavo operuoti dievu, jo savybėmis, angelais, stebuklais ir kitais „dangiškojo pasaulio“ atributais.

Mokslinio metodo esmė išaiškėja iš to, kaip tas metodas supranta mokslinių tyrinėjimų tikslą. Tikėjimas turi apšviesti protą, nurodyti jam kelią, skelbė scholastai. Logika turi patvirtinti religines dogmas, kurios jau iš anksto suformuluotos, iš anksto skelbiamos teisingomis. Tai proto panardinimas tikėjime — „fides quaerens intellectum“, „credo, ut intelligam“, anot Anselmo Kenterberiečio. Net radikaliau nusiteikę scholastai,

darę bandymų sulyginti mokslą su tikėjimu, vis dėlto nebuvo laisvi nuo šio scholastinio metodo pagrindinio reikalavimo.

Scholastinis metodas — autoritarinis metodas. Tezės įtikinamumas priklauso nuo to, kiek jos naudai galima pateikti ištraukų iš autoritetų veikalų, koks skaičius autoritetų ją gali patvirtinti. Viduramžių scholastams svarbiausias argumentas buvo ištraukos iš teologiškai apdoroto Aristotelio veikalų. „Scholastika ir religiniai prietarai paėmė iš Aristotelio tai, kas negyva, o ne tai, kas *gyva: problemų iškėlimas*, ieškojimai...“

Aristotelio logika — tai problemų iškėlimas, ieškojimas, priėjimas prie Hegelio logikos,— o iš jos, iš Aristotelio (kuris *visur*, kiekviename žingsnyje iškelia *kaip tik dialektikos* klausimą) logikos, buvo padaryta negyva scholastika, išmetus visus ieškojimus, svyravimus, klausimų pastatymo būdus“.¹⁴

Lietuvos scholastai, be Aristotelio, argumentuodavo bažnyčios tėvų ir viduramžių žymesnių scholastų autoritetu, kaip Augustinu, Albertu Didžiuoju, Tomu Akviniečiu, Dunsu Skotu, Viljamu Okamu ir kitais. Petrą Ispaną taip pat laikė autoritetu.¹⁵ Populiarus čia buvo ir mažai žinomas scholastas Toletas¹⁶, o taip pat antikinis neoplatonikas Porfirijus ir su neoplatonizmo atspalviu eklektikas Boecijus. Pasisėkimą turėjo XV—XVI a. scholastikos autoritetai — Ariaga (Arriaga Rodericus), Soncinas (Soncinas Barbus Paulus), Fonseka (Fonseca Petrus), Kajetanas (Caietanus Thomas de Vio), Soarezas (Soares Franciscus) ir kiti. Tačiau svarbiausias dėmesys buvo skiriamas Aristotelio logikai. Nerasime nė vieno to meto logiko, kuris nebūtų Aristotelium rėmęs, dar daugiau, nebūtų jo komentavęs. Skirtingos kryptys jo mokymą aiškino kiekviena savaip. Taigi buvo dėstoma ne logiką, rašomi darbai ne iš logikos aplamai, bet iš Aristotelio logikos. Tuo metu tai nieko nestebino, daugelis kursų tiesiog pavadinti „Introductio in logicam Aristotelis“, „In universam Aristotelis philosophiam prooemium“, „Organum Aristotelico-Scoticum“ ir pan. Didžiojo Stagyriečio logika Lietuvos scholastui buvo alfa ir omega, jis sprendavo pagal Aristotelio ir kitų autorių tekstus, o ne pagal tai, ar dalykas yra tikrovėje, ar ne. Tačiau retas scholastas buvo susipažinęs su Aristotelio logika iš pirmųjų šaltinių. Daugiausia jie komentavo ne Aristotelio logiką, bet antikinių neoplatonikų, šv. tėvų ir bažnyčios daktarų bei kitų žymesnių viduramžių scholastų interpretuotą Aristotelio logiką, taigi jie tebuvo komentatorių komentatoriai. Autoritarinis principas glaudžiai susijęs su probabilitizmu, būdingu jėzuitinei scholastikai.¹⁷ Kiekvienas, pats nebūdamas įsitikinęs dalyko teisingumu ar klaidingumu,

¹⁴ V. J. Leninas, Raštai, t. 38, Vilnius, 1960, p. 354.

¹⁵ Petrus Hispanus (1224—1277 m.), miręs kaip popiežius Jonas XXI, išgarsėjo veikalu „Summulae logicales“, kuris išstisus tris šimtmečius buvo mokyklinis logikos vadovėlis. K. Prantlas nurodo, kad tai yra ne kas kita, kaip bizantiečio Pselo (Psellus) logikos vadovėlio vertimas.

¹⁶ Toletus Franciscus (1532—1596 m.)— Romos jėzuitų kolegijos profesorius. Išleido „Commentaria una cum quaestionibus in universam Aristotelis logicam“, Coloniae Agrippinae, 1583.

¹⁷ Probabilitas (lot.)— patikimumas, tikėtinumas.

teisinga gali pripažinti tą nuomonę, kurią reiškia pripažinti autoritetai, t. y. tokie, kurių mokymus yra palaiminusi bažnyčia. Probabilizmas atvėrė kelią dogmatizmui ir eklektikai logikoje.

Scholastinis metodas orientavo logiką į gnoseologines problemas. Kadangi logika buvo laikoma pažinimo teorija, tai joje pagrindinę vietą faktiškai užėmė ne logikos, o filosofijos problemos. Pavyzdžiui, tokios scholastinės logikos pagrindinės problemos, kaip universalijos (bendrosios sąvokos) ir Aristotelio kategorijos, šių dienų požiūriu priklauso filosofijos sričiai. Nagrinėjamų problemų sritis buvo aprėžta, per visą scholastinės logikos gyvavimo laikotarpį buvo nagrinėjamos tos pačios problemos — mokinyms kartodavo mokytoją, nieko nepridedamas. Scholastinė logika nekėlė uždavinio surasti ką nors naują, o tik susieti, pagrįsti jau turimą medžiagą. Vienodumas pastebimas net tvarkoje, kuria buvo aiškinamos problemos. Visas savarankiškumas pasireiškėdavo tuo, kad retais atvejais būvę mokiniai imdavo problemas dėstyti šiek tiek kita tvarka, negu tai darė jų mokytojai.

Formos požiūriu to meto logikos kursai *de arte bene cogitandi* — gremėzdžiški traktatai, pilni visokiausių disputacijų, klausimų (*quaestiones*), abejojimų (*dubia*), išvadų (*conclusiones*), tezių, antitezių, argumentų už ir prieš ir t. t. Jiems-būdingas vadinamasis scholastinis griežtumas: priešininkų antitezės apskelbiamos klaidingomis, atmetant jų argumentavimą bei įrodinėjant savąsias tezes visokiausiais skirstymais, klausimais, abejojimais ir t. t. Tačiau scholastinis griežtumas tėra tariamas, išviršinis griežtumas. Tai paskendimas smulkiuose dalykuose, ginčai ir svarstymai mažareikšmiai, dargi akivaizdžiais ir aiškiais klausimais, apeinant esminius dalykus. Gremėzdžiška kursų struktūra išgarindavo iš jų turinį. Nugrimzdę į formalius dalykus, scholastai visaip puošdavo traktatus, logines schemas, ypač loginį kvadratą ir „Porfirijaus medį“, pateikdami kurioziškiausių variantų.

Logikos kursas susidėdavo iš dviejų dalių: dialektikos ir logikos. Neturėdami galimybės nagrinėti šio klausimo istorinės pusės, nurodysime, kad, scholastų supratimu, dialektika nagrinėja tikėtinumą, tikėtinus samprotavimus (*probabilitas*). Scholastinė dialektika — tai pritaikomoji, praktinė logika, mąstymo technika. Tuo tarpu antroji dalis, pavadinta tiesiog „logika“, tiria būtinumą (*apodictica*). Mąstymo technikos problemos čia beveik nenagrinėjamos. Pagrindinis dėmesys čia skiriamas universalijoms ir Aristotelio kategorijoms, todėl dialektika tarnavo priemone nustatant loginius santykius universalijose ir kategorijose. Taigi dialektika pajungta antrajai kurso daliai, kurią galima vadinti scholastine teorine logika. Dar kitaip dialektika vadinta mažąja logika (*logica minor*), o antroji kurso dalis — didžiąja logika (*logica major*), nors pastarieji pavadinimai antrašėse beveik nesutinkami. Svarbiausias pagrindas logikai suskilti į minėtas dvi dalis buvo Aristotelio „Organono“ aiškinimas. „Organonas“ tapo scholastine pažinimo teorija, kuri buvo skirstoma į dialektiką ir logiką. Dialektika apėmė „Pirmąją analitiką“, „Antrąją analitiką“, „Topi-

ką“, „Sofistinių argumentų paneigimą“. Logikoje nagrinėta „Kategorijos“, „Apie aiškinimą“, Porfirijaus „Įvadas“, universalijos, bendriausi pažinimo principai, kaip antai, tiesos pasiekimo sąlygos, tiesos kriterijus, taip pat mokymas apie mokslą. Taigi logikoje nagrinėta filosofinės mąstomosios veiklos problemos, ką scholastai taip ir suprato, logikos kursus pavadindami „Logica seu philosophia rationalis“. Tik keletas logikos kursų išdėstyti be dialektikos, tačiau galima manyti, kad ji turėjo būti, bet neišliko iki mūsų dienų.¹⁸ Apimties atžvilgiu dialektika sudarydavo nuo $\frac{1}{4}$ iki $\frac{1}{3}$ viso logikos kurso.

Pažiūrėsime, kur prasidėdavo ir kur baigdavosi problemų, nagrinėtų dialektikoje, sritis. Pavyzdžiu gali būti akademijos profesoriaus K. Viežbickio 1738 m. nagrinėtos problemos.¹⁹ Pateiksime tik stambias problemas, suformuluotas kaip klausimai (*quaestiones*).

Įvadas.

I disputacija. Apie pirmąjį mąstymo veiksmą.

Apie terminų prigimtį.

Apie terminų skirstymą.

Apie terminų savybes.

Apie supoziciją.

Apie kitas terminų savybes.

II disputacija. Apie antrąjį mąstymo veiksmą, arba apie sprendimą.

Apie sprendimo esmę.

Apie pavadinimą ir žodį.

Apie kalbą.

Kas yra sprendimas, kas yra jo materija ir forma.

Sprendimų skirstymas į rūšis.

Paprastų sprendimų skirstymas į rūšis.

Apie sudėtinių sprendimų rūšis.

Apie sprendimų požymius.

Apie kokybę.

Apie kiekybę.

Apie sprendimų opoziciją.

Opozicijos taisyklės.

Paprastų sprendimų opozicijos schema.

Apie sudėtinių sprendimų opoziciją.

Apie bendrųjų sprendimų opoziciją.

Išvados iš sprendimų opozicijos.

Apie ekvipolensiją.

Apie konversiją.

III disputacija. Apie trečiąjį mąstymo veiksmą, arba apie įrodymą.

Apie silogizmą apskritai.

Apie silogizmo materiją ir formą.

¹⁸ Nr.Nr. 2017, 2067, 2090.

¹⁹ Nr. 1106.

- Apie silogizmo figūras ir modusus.
- Apie Galeno figūrą.
- Apie principus, kuriais pagrįsta silogizmo struktūra.
- Bendrosios visų figūrų taisyklės.
- Loginės sekos taisyklės.
- Apie silogizmą, skyrium imant.
- Apie silogizmą jo materijos požiūriu.
- Klaidos silogizme.
- Apie silogizmo požymius.
- Apie bendruosius įrodymo principus.
- Apie silogizmo figūrų suvedimą į pirmąją figūrą.
- IV disputacija. Apie metodą.
- Apie apibrėžimą.
- Apie skirstymą.

Išanaluosime scholastinėje dialektikoje nagrinėtas problemas.

Paprastai ji prasidėdavo sąvokos teorija. Sąvokos buvo vadinamos terminais. Sekant Aristoteliu, terminas buvo apibrėžiamas kaip tai, kas gali būti sprendimo subjektas arba predikatas. Iš to sekė, kad bendro pobūdžio žodžiai, tokie, kaip „visi“, „nė vienas“, „kai kurie“ ir kt., negali būti laikomi terminais, nes jų funkcija — susieti terminus. Prieš tokį supratimą, žinoma, nieko negalima pasakyti. Terminai buvo skirstomi įvairiausiais pagrindais, greta kai kurių teisingų dalykų sukuriant ir dirbtinių reikšmių. Pirmiausia terminai buvo skirstomi į pasakytus žodžiais (*vocalis*), parašytus (*scriptus*) ir mąstomus, neišreiškiant jų garsine kalba (*mentalis*). Toliau buvo skirstoma į pažymintčius (*significativus*), pvz., „žmogus“, ir nepažymintčius (*non significativus*). Pastaraisiais buvo vadinami išreikšti garsine kalba arba parašyti bet kokie garsų ar raidžių deriniai, kurie neturėjo reikšmės, neišreiškė jokios sąvokos („soni sine mente“). Pažymintieji terminai savo ruožtu turėjo trejopą reikšmę: materialiąją, natūraliąją ir formaliąją. Toliau terminai buvo skirstomi į konkrečiuosius (pvz., „aukštas“) ir abstrakčiuosius (pvz., „aukštumas“), į absoliučius (*absolutus*) — jiems nebūtinai griežtas tam tikrų kitų terminų egzistavimas (pvz., „žmogus“) ir į priklausomuosius — *connotativus* (pvz., „vergas“). Vergas gali egzistuoti tik sąryšyje su vergvaldžiu. Įvairios kitos terminų rūšys ir gausūs porūšiai rodo, kad scholastinės logikos pateiktas terminų skirstymas yra griozdiškas kaip tik dėl to pamėgimo skirstyti, sukuriant dirbtines konstrukcijas, išgalvojant įvairiausius skirstymo pagrindus, be to, pagrindinis vaidmuo terminų skirstyme teko turinio principui. O kai scholastinė logika ima taikyti apimties principą, tai ji kai kur priartėja prie šiuolaikinės simbolinės logikos. Viduramžių logikoje (Dunsas Skotas, V. Okamas, Buridanas, Strodas, Albertas Saksonietis ir kt.) galima rasti idėjų, labai artimų šiuolaikinei simbolinei logikai. Vaizdingu vieno logiko pasakymu, kai kalne ieškoma aukso, o jo ten visai nėra, tai mažių mažiausiai patobulinamos kalnakasybos priemonės. Taigi scholastų triūsas nenuėjo veltui. Tačiau idėjos, artimos simbolinei

logikai, nebuvo įsisąmonintos, reikiamai įvertintos, o vėlesniųjų kartų beveik visai užmirštos. Tačiau kai kurie Lietuvos scholastai, kėlę panašias idėjas, šiuo požiūriu nėra originalūs, tačiau tai nemažina jų reikšmės palyginti su amžininkais, kurie sudėtingesnių mąstymo technikos problemų nekėlė. Scholastinėje terminų teorijoje matome dalykų, artimų loginių aibių teorijai. Greta vieninio termino (*terminus singularis*) ir bendrojo termino (*terminus communis*) randame ir tai, ką šiandien būtų galima pavadinti sąvokos (loginės aibės) neigimo operacija, arba loginės aibės papildymu. Akademijos profesorius Z. Kriugeris pradinę aibę pavadino *terminus finitus* — „kuris neturi neigimo dalelytės ir apibrėžtai pažymi tai, kas pasakant išreiškiama, pvz., dievas, žmogus, liūtas ir t. t.“²⁰ *Terminus infinitus* reiškia terminą, „kuris dėl neigimo dalelytės netenka tikrojo pažymėjimo ir kitoniškai, neapibrėžtai pažymi, pvz., nežmogus, neliūtas ir t. t.“²¹ Randame ir kažką artima nulinei aibei, kuri vadinama *terminus supertranscendentalis* — tai terminas, kuriame kalbama ne tik apie egzistuojančius arba galimus dalykus, bet ir apie negalimus dalykus²², pvz., terminas „chimera“.

Po terminų skirstymo į rūšis paprastai būdavo aiškinamos terminų savybės. Pirmoji terminų savybė — supozicija (*suppositio*) — tai ištisas mokymas. Kiekvienas terminas savo reikšme atitinka daiktą, kuris yra sprendimo objektas, ir ši daikto pakeitimo atitinkamu terminu savybė buvo vadinama supozicija. Ši pakeitimo funkcija pirmoje eilėje būdinga daiktavardžiams, nes sprendimo objektas yra visų pirma substancija. Buvo nustatytos taisyklės, pagal kurias vieni terminai suponuoja kitus. Pvz., jei turime sprendimą „kiekvienas logikas yra mokytas“, tai bus teisinga, kad ir „koks nors logikas yra mokytas“. Skirta visa eilė supozicijos rūšių: *suppositio materialis*, *suppositio formalis*, *suppositio simplex* ir t. t. Mokymas apie supoziciją buvo pagrindas subjekto ir predikato apimčių santykiui sprendime nustatyti. Vakaruose jis pasirodė XIII a., o iki to laiko logika ėjo Boecijaus nužymėtu keliu. K. Prantlas mano, kad mokymas apie supoziciją kilęs ne iš Aristotelio, bet atėjęs į Vakarus iš Bizantijos, iš Pselo, nors kai kurie logikos istorijos tyrinėtojai tam prieštarauja. Supozicija susijusi su universalijų teorija. Realistai teigė, kad jei yra bendras terminas, tai yra ir objektas, tuo terminu mąstomas. R. Karnapo, T. Kotarbinskio nuomone, įvairios supozicijos rūšys reiškė įvairias to paties pasakymo reikšmes; tai yra loginės semantikos užuomazga.²³

Kitos terminų savybės — apibendrinimas (*ascensus*) ir susiaurinimas (*descensus*), kurie gali būti trejopi: *distributivus*, *copulativus*, arba *collectivus*, ir *disiunctivus*. Čia operuota ne sąvokomis, bet ištisiais sprendimais, todėl faktiškai *ascensus distributivus* yra indukcija per paprastą išvardijimą, *ascensus copulativus* — labai panašu į pilnąją indukciją. Kita

²⁰ Nr. 582, p. I, f. 30.

²¹ Ibidem, f. 30—31.

²² Nr. 2174, f. 8; Nr. 2088, f. 186—187.

²³ R. Carnap, *Der logische Aufbau der Welt*, Berlin, 1928, S. 40; T. Kotarbiński, *Wykłady z dziejów logiki*, Łódź, 1957, s. 69—70.

terminų savybė — *alienatio* — tai metaforinės reikšmės suteikimas terminui, pvz., „pieva šypsosi“. *Appellatio* — pavadinimo priskyrimas terminui, pvz., „Petras yra garsus filosofas“. Čia tam filosofui suteiktas pavadinimas „garsus“. *Restrictio* — termino reikšmės patikslinimas, apribojimas. Kai sakoma: „Visi logikai yra mokyti ir darbštūs“, terminai „mokytas“, „darbštus“ patikslina terminą „logikas“. *Ampliatio* — termino perkėlimas iš vieno laiko į kitą. Čia svarbus vaidmuo tenka žodžiui „galėti“, kurio dėka išplečiamas laikas — iš esamojo laiko pereinama į būsimąjį, pvz., pasakant, kad žmogus gali būti kuo nors. *Status* — termino vartojimas viename iš trijų laikų — esamajame, būtajame, būsimajame. *Status* ir *ampliatio* yra priešybės. *Diminutio* — termino priskyrimas objektui pagal kurį nors vieną to objekto požymį, pvz., „Etiopas yra baltas žiūrint į jo dantis“. *Distractio* — terminų vartojimas skirtinguose laikuose, negu kad tai nurodo jungtis, pvz., „Aklasis mato“. Tai reiškia, kad jei anksčiau žmogus buvo aklas, tai dabar jis praregėjo. Matome, kad visa eilė terminų savybių yra gramatinio, o ne loginio pobūdžio. Visi scholastai nagrinėdavo tik aukščiau pateiktas terminų savybes, skirdamiesi tarp savęs tik jų išdėstymo tvarka.

Sprendimo teorija prasidėdavo pavadinimo (*nomen*) ir žodžio (*verbum*) santykio aiškinimu, pateikiant nemažą dozę gramatikos, žodžius skirstant pagal kalbės dalis. Apibrėžiant sprendimą, visi prisilaikydavo Aristotelio pateikto apibrėžimo: „Aristotelis apibrėžia: yra pasakymas (*oratio*), kuriame yra teisingumas ir klaidingumas. Ir kitoje vietoje: yra kieno nors teigimas arba neigimas apie ką nors“.²⁴ Čia vartota trys terminai: *propositio*, *iudicium*, *enuntiatio*. Pirmuosius du galima versti terminu „sprendimas“, o trečiąjį — terminu „sakinys“ (turint galvoje loginį sakinį) arba „pasakymas“ (die Aussage, der Aussagesatz, zdanie, высказывание), nes jis buvo siejamas su kalba, kuria jis išreiškiamas. Sprendimai buvo aiškinami subjektinės-predikatinės struktūros požiūriu. Nežiūrint to, kad kai kurios sprendimų rūšys buvo scholastų fantazijos vaisius, scholastinė sprendimų teorija verta rimto dėmesio. Čia mes daugiausia remsimės akademijos profesorių Z. Kriugerio ir K. Viežbickio kursais, kuriuose tai geriausiai išvystyta. Gana teisingai visi sprendimai buvo skirstomi į paprastuosius (*propositio simplex*) ir sudėtinius (*propositio complex*, arba *composita*). Atmetus dirbtinai sudarytas sprendimų rūšis, matome, kad scholastinė logika aiškina tai, ką aiškina ir šiuolaikinė sprendimų logika. Scholastinėje sprendimų teorijoje akcentuojama, kad svarbiausias dalykas sudėtinuose sprendimuose — tai loginės jungtys. *Propositio copulativa* — tai ne kas kita, kaip tai, ką mes šiandien vadiname konjunktyviniu sprendimu, kurio teisingumo sąlygos numatomos taip: „Konjunktyvinis sprendimas nebūtų teisingas, jei visi jo nariai nebūtų teisingi. Ir, priešingai, visas (konjunktyvinis sprendimas. — *R. P.*) būtų klaidingas, jei bent vienas jo sprendimas, arba narys, būtų klaidingas, kaip kad šis: „Ir Petras yra žmogus, ir Povilas yra akmuo“.²⁵ Visiškai

²⁴ Nr. 1106, f. 12.

²⁵ Nr. 582, p. I, f. 53.

tiksčiai nustatomos abiejų disjunkcijos atvejų teisingumo sąlygos. Griežtąją disjunkciją nuo silpnosios K. Viežbickis siūlo atskirti kartu su žodžiu „arba“, mąstant žodžius „tik“ (griežtoji disjunkcija) ir „bent“ (silpnoji disjunkcija): „Disjunktyvinis sprendimas, kuriame nėra dalelytės „tik“ ir kurį galima aiškinti su dalelyte „bent“, bus teisingas, jei arba viena, arba viena ir kita, arba visos jo dalys bus teisingos“.²⁶ Randame ir materialiąją implikaciją, nepriklausančią nuo antecedento ir konsekvento vidinės struktūros. Ji būdavo reiškiamą tokiais pasakymais, kaip „jei žmogus bėga, tai dievas yra“, „jei žmogus yra asilas, tai dievo nėra“ ir pan. K. Viežbickis pateikia tokį pavyzdį: „Jei musė būtų negalima, būtų negalimas ir dievas“. Randame ir būtinąją implikaciją, turinčią reikšmę „būtiną, kad jei *A*, tai *B*“. Toks implikacijos supratimas artimas šiuolaikinei vadinamajai griežtajai implikacijai. Pagaliau randame ir tokį jungties „jei... tai“ supratimą, kai pastaroji interpretuojama „jei ir tik jei... tai“ reikšme, t. y. kai iš antecedento seka konsekventas ir iš konsekvento seka antecedentas.

Scholastinė logika asmenyje jos radikaliųjų atstovų, nagrinėjusių mąstymo technikos problemas, teisingai įžiūrėjo, kad loginių jungčių turi būti ribotas skaičius, ir matome pastangas vienas logines jungtis suvesti į kai kurias kitas, pagrindines. K. Viežbickis nurodo, kad išskiriančiuosius sprendimus (*propositiones exponibiles*) galima išreikšti konjunktyviniais sprendimais, nes žodžiai *solum* (tik), *non nisi* (nieko kita kaip), *praeter* (išskyrus) ir į juos panašūs teisingumo požiūriu turi tą pačią reikšmę, kaip ir loginė jungtis *et* (ir). Sprendimą „Petras yra ne tik fizikas“ galima taip išreikšti: „Petras yra ir fizikas, ir koks nors kitas, pvz., logikas“. *Propositio reduplicativa* taip pat galima suvesti į konjunktyvinį sprendimą, pvz., jei turime sprendimą „prie ugnies prisiartinus, ji degina“, tai jį galima išreikšti taip: „Ir ugnis degina, ir yra priartėjimo prie jos sąlyga“.²⁷

Viena įdomiausių vietų mokyme apie sprendimą — loginis kvadratas. Sudėtinių ir modalumo sprendimų išdėstymas loginiame kvadrato dideliu mastu nušviečia faktą, kad scholastinėje sprendimų teorijoje yra šiuolaikinės sprendimų logikos užuomazgos. Konjunktyviniai ir disjunktyviniai sprendimai loginiame kvadrato išdėstomi taip:

- a: „Ir Petras mokosi, ir Povilas miega“;
- e: „Nei Petras mokosi, nei Povilas miega“;
- i: „Arba Petras mokosi, arba Povilas miega“;
- o: „Arba Petras nesimoko, arba Povilas nemiega“.²⁸

Sprendimo neigimas scholastinėje logikoje kartais reiškė kiekvieno subjekto arba kiekvieno predikato neigimą, tuo tarpu kai dabar jis reiškia viso sprendimo neigimą. Nėra abejonės, kad šį dalyką suprato ir scholastai. Antai Z. Kriugeris neigimą supranta kaip viso sprendimo neigi-

²⁶ Nr. 1106, f. 15.

²⁷ Nr. 1106, f. 14.

²⁸ Nr. 582, p. I, f. 65.

mą: „Šiam sprendimui — „Petras mokosi, ir Povilas miega“ gali būti kontradiktoriškai priešpastatytas šis konjunktyvinis: „Netiesa, kad ir Petras mokosi, ir Povilas miega“. Minėtas sprendimas — „netiesa, kad ir Petras mokosi, ir Povilas miega“.— R. P.) lygiavertiškas šiam: „Arba Petras nesimoko, arba Povilas nemiega“.²⁹ Užrašius tai simboliškai, matome, kad čia yra ne kas kita, kaip tai, ką vadinama viena iš de Morgano taisyklių³⁰:

$$\overline{A \& B} \sim (\overline{A} \vee \overline{B}).$$

Buvo žinomos ir tokios išraiškos:

$$\overline{A \vee B} \sim (\overline{A} \& \overline{B});$$

$$\overline{\overline{A} \& \overline{B}} \sim (A \vee B);$$

$$\overline{\overline{A \vee B}} \sim (A \& B),$$

nes jos sekė pagal loginio kvadrato kontradiktorinio santykio taisyklę. Kone kiekviename dialektikos kurse randame suformuluotus teiginius, kad kontradiktoriniame santykyje jungtis „ir“ virsta jungtimi „arba“ ir priešingai. Prisilaikydami pateikto konjunktyvinių ir disjunktyvinių sprendimų išdėstymo loginiame kvadrato ir remdamiesi subordinacijos, kontrarinio ir subkontrarinio santykių taisyklėmis, išvesime visą eilę visuomet teisingų išraiškų. Vieni autoriai jų formuluoja daugiau, kiti mažiau, tačiau visi nurodo būdą joms gauti. Apskritai, išraiškų, kurias mes išvesime betarpiškai, buvo suformuluota nedaug. Matyti, todėl, kad logikos profesorius paskaitos metu neturėjo laiko išvesti iš loginiame kvadrato išdėstytų sprendimų visus kitus galimus sprendimus, kaip tai mes atliksime. Be to, jam buvo sunku išreikšti tokius dalykus įprastine kalba.

$$(A \& B) \rightarrow (A \vee B);$$

$$(\overline{A} \& \overline{B}) \rightarrow (\overline{A} \vee \overline{B});$$

$$\overline{A \vee B} \rightarrow \overline{A \& B};$$

$$\overline{\overline{A} \& \overline{B}} \rightarrow \overline{\overline{A} \vee \overline{B}};$$

$$(A \& B) \rightarrow \overline{\overline{A} \& \overline{B}};$$

$$(\overline{A} \& \overline{B}) \rightarrow \overline{\overline{A} \vee \overline{B}};$$

$$\overline{A \vee B} \rightarrow (\overline{A} \vee \overline{B});$$

$$\overline{\overline{A \vee B}} \rightarrow (A \vee B).$$

Antai J. Rimgaila, suformulavęs konjunktyvinių ir disjunktyvinių sprendimų ekvivalentiškumo loginiame kvadrato aukščiau minėtus 4 atvejus, nurodo: konjunktyviniai sprendimai loginiame kvadrato negali būti kartu abu teisingi; disjunktyviniai sprendimai negali būti kartu abu klaidingi; jei konjunktyvinis sprendimas teisingas, tai teisingas ir disjunk-

²⁹ Nr. 582, p. I, f. 64.

³⁰ Ženklas „—“ reiškia loginį neigimą, ženklas „&“ — konjunkciją, ženklas „∨“ — disjunkciją, ženklas „→“ — implikaciją, ženklas „~“ — ekvivalentiškumą.

tyvinis.³¹ Vadinasi, aukščiau pateiktas logines išraiškas jis išveda, nežinodamas formalizavimo metodo, vartodamas įprastinę kalbą.

Nenagrinėdami išskiriančiųjų sprendimų išdėstymo loginiame kvadrato, apsisistosime ties modalumo sprendimais. Vienu variantu modalumo sprendimai loginiame kvadrato išdėstomi taip:

- a: „Petras būtinai bėga“;
- e: „Petras negali bėgti“;
- i: „Petras gali bėgti“;
- o: „Petras gali nebėgti“.

Pažymėsime, kad scholastika vartojo tuos pačius modalumoodus, kaip ir šiuolaikinė modalumo logika: „būtina“, „nebūtina“, „galima“, „negalima“, „atsitiktina“, „neatsitiktina“. Norėdami įvairius scholastų formulavimus užrašyti šiuolaikinės modalumo logikos kalba, įvesime šiuos žymėjimus: modusą „būtina“ sutrumpintai žymėsime raide N (iš lotyniškojo „necesse“), modusą „galima“ — raide P (iš lotyniškojo „possibile“). \bar{N} ir \bar{P} atitinkamai reiškia šių modusų neigimą. Išėinant iš aukščiau pateikto modalumo sprendimų išdėstymo loginiame kvadrato, gauname šias modalumo logikos formules, kurios yra visuomet teisingos:

$$\begin{aligned} \bar{N}(A) &\sim P(\bar{A}); \\ \bar{P}(\bar{A}) &\sim N(A); \\ P(A) &\sim P(A); \\ N(A) &\rightarrow P(A); \\ \bar{P}(A) &\rightarrow P(\bar{A}); \\ \bar{P}(A) &\rightarrow \bar{N}(A); \\ \bar{P}(\bar{A}) &\rightarrow P(A). \end{aligned}$$

Be to, dar buvo žinomos išraiškos:

$$\begin{aligned} A &\rightarrow P(A); \\ \bar{P}(A) &\rightarrow \bar{A}; \\ \bar{N}(\bar{A}) &\sim P(A); \\ N(\bar{A}) &\sim \bar{P}(A). \end{aligned}$$

Iš pateiktosios analizės nesunku padaryti išvadą, kad loginis kvadratas scholastinėje sprendimų teorijoje buvo pagrindinė loginio išskaičiavimo technikos priemonė. Ši loginio išskaičiavimo technikos priemonė buvo gana ribota, ją vartojant galima išvesti palyginti visai nedidelį, griežtai aprėžtą loginių išraiškų skaičių. Iš kitos pusės, ji buvo giliai įprasminta, ir to meto sąlygomis, kai nebuvo žinomas formalizavimo metodas, ji atliko teigiamą vaidmenį.

Visus išprotavimus scholastika suvedė į silogistiką, todėl nenuostabu, kad ji buvo tokia, kaip ją apibūdino F. Bekonas. Silogistika buvo laikoma universalia įrodymo priemone ir joje buvo skiriamos trys dalys: prielaidos, išvada ir loginė seka (*consequentia*). Pagrindinis dėmesys silogisti-

³¹ Nr. 2076, f. 249.

koje buvo skiriamas silogizmo figūroms, jų suvedimui į pirmąją figūrą. Į silogistiką buvo įtraukiama pilnoji indukcija ir indukcija per paprastą išvardijimą, jas aiškinant prabėgomis. Silogistikai nustatyta 10 (kai kurių autorių — 12) loginės sekos taisyklių, tačiau kai kurios jų buvo ne loginio, bet ontologinio pobūdžio („iš vienintelės būtinės priežasties neigimo seka to paties dalyko pasekmės neigimas“, „iš kiekvienos priežasties neigimo seka apibrėžtos pasekmės neigimas“). Kitos taisyklės buvo loginio pobūdžio, tačiau jos atspindėjo ne sprendimų logiką, bet terminų logiką („iš aukštesniojo termino neigimo seka žemesniojo termino neigimas, tačiau ne priešingai“, „iš aukštesniojo termino teigimo neseka žemesniojo termino teigimas“ ir kt.). Mus nepalyginti daugiau domina kitos formalinio pobūdžio taisyklės, kurias scholastinė logika nustatė įrodymo teorijoje kaip bendriausius įrodymo principus. Pasirodo, kad tas taisyklės užrašius simboliškai, gauname įvairius modalumo ir sprendimų logikos dėsnius.

Lietuvos scholastai čia nebuvo originalūs. Sprendimų išskaičiavimo idėjos viduramžių logikoje Vakarų Europoje palaipsniui koncentruojasi ir apsisiformina atskirame traktate, gavusiame pavadinimą „Apie loginę seką“ (*De consequentiis*). Beje, kai kuriuos dalykus iš sprendimų logikos žinojo jau Petras Ispanas, o ypač minimą traktatą išvystė terministai (okamistai). Jei XIII a. apie Boecijaus tradicijas kalbėjo kaip apie *via antiqua*, o apie Petro Ispano — kaip apie *via moderna*, tai XVI a. logikos veikaluose „Summulae logicales“ vadinama *logica antiqua*, o traktatas „Apie loginę seką“ vadinamas *tractatus modernorum*.

Minimas traktatas Lietuvos scholastų kursuose atrodė kiek kitaip. Visų pirma, jis nebuvo atskiras traktatas, be to, skyriuje „Taisyklingos loginės sekos taisyklės“ („Regulae bonae consequentiae“) dėstydamas jau minėtas 10—12 silogistikos taisyklių. Tai, ką viduramžių autoriai dėstė traktate „Apie loginę seką“, mūsų šiais laikais autoriai dėstė įrodymo teorijoje, tai suformuluodami kaip bendriausius įrodymo principus, be to, tai dėstė ne visi, kiti šios problemos visai nekėlė. Štai principai, kuriuose ryški neabejotina V. Okamo ir terministų įtaka.

„Pirmas principas: iš teisingo seka tikrai teisingas... Taigi yra mąstymo principas, kad, esant taisyklingam ryšiui tarp antecedento ir konsekvento, negali antecedentas būti teisingas ir konsekventas klaidingas“—

$$(A \& B) \rightarrow \overline{A \rightarrow B}.$$

„Antras principas: iš klaidingo kartais seka teisingas, kartais klaidingas... Vadinasi, klaidingas antecedentas gali prileisti teisingą konsekventą“—

$$\overline{A} \rightarrow (A \rightarrow B).$$

Šios išraiškos nustatymas priskiriamas Dunsui Skotui ir ji vadinama Dunso Skoto taisykle.

„Trečias principas: iš būtino antecedento visuomet seka būtinas konsekventas, niekuomet atsitiktinis arba negalimas“. Modaliniai pasakymai

scholastinėje logikoje — tai tolesnis vystymas tų modalumo logikos užuomazgų, kurios buvo jau aristotelinėje logikos sistemoje. Formalizavus minėtą teiginį, turime:

$$\begin{aligned} [N(A) \& N(B)] &\rightarrow (A \rightarrow B); \\ [N(A) \& \bar{P}(B)] &\rightarrow \overline{A \rightarrow B}. \end{aligned}$$

Pavartojus modalumo logikos išskaičiavimo techniką, pasirodo, kad teiginys, jog iš būtino neseka atsitiktinis, neišreiškia logikos dėsnio. Pasirodo, kad iš būtino gali sekti atsitiktinis.

„Ketvirtas principas: iš negalimo antecedento gali sekti būtinas, atsitiktinis ir negalimas konsekventas“. Čia sakoma, kad iš negalimo sprendimo seka bet kas („ad impossibile sequitur quodlibet“) —

$$\begin{aligned} [\bar{P}(A) \& N(B)] &\rightarrow (A \rightarrow B); \\ \{\bar{P}(A) \& [\bar{N}(B) \& \bar{N}(\bar{B})]\} &\rightarrow [A \rightarrow (B \& \bar{B})]; \\ [\bar{P}(A) \& \bar{P}(B)] &\rightarrow (A \rightarrow B). \end{aligned}$$

„Penktas principas: iš atsitiktinio antecedento gali sekti būtinas ir atsitiktinis konsekventas, bet ne negalimas“³² —

$$\begin{aligned} \{[\bar{N}(A) \& \bar{N}(\bar{A})] \& N(B)\} &\rightarrow [(A \& \bar{A}) \rightarrow B]; \\ \{[\bar{N}(A) \& \bar{N}(\bar{A})] \& [\bar{N}(B) \& \bar{N}(\bar{B})]\} &\rightarrow [(A \& \bar{A}) \rightarrow (B \& \bar{B})]; \\ \{[\bar{N}(A) \& \bar{N}(\bar{A})] \& \bar{P}(B)\} &\rightarrow \overline{(A \& \bar{A}) \rightarrow B}. \end{aligned}$$

Įvairių autorių kursuose randame suformuluotus šiuos principus, išreiškiančius sprendimų logikos dėsnius:

„Kas seka kaip taisyklingas ryšys iš konsekvento, tai tas pats taisyklingai seka iš antecedento“ —

$$(A \rightarrow B) \rightarrow [(B \rightarrow C) \rightarrow (A \rightarrow C)].$$

„Iš kontradiktoriško konsekvento seka kontradiktoriškas antecedentas“. Čia suformuluota kontrapozicijos taisyklė —

$$(A \rightarrow B) \rightarrow (\bar{B} \rightarrow \bar{A}).$$

Prie kurio nors teisingo sprendimo disjunkcijos ženklu galima prijungti bet kurį kitą sprendimą³³ —

$$\begin{aligned} A &\rightarrow (A \vee B); \\ B &\rightarrow (A \vee B). \end{aligned}$$

Šis teiginys yra viena iš aksiomų klasikiniame sprendimų išskaičiavime.

Jei kurį nors sprendimą konjunkcijos ženklu galima prijungti prie antecedento, tai tą patį sprendimą konjunkcijos ženklu galima prijungti ir prie konsekvento³⁴ —

$$(A \rightarrow B) \rightarrow [(A \& C) \rightarrow (B \& C)].$$

³² Nr. 2088, f. 46—47.

³³ Nr. 800, f. 32.

³⁴ Nr. 2055, f. 39.

„Kiekvienas, kas prieštarauja konsekventui, prieštarauja antecedentui“³⁵—

$$(A \rightarrow B) \rightarrow (\overline{B \& C} \rightarrow \overline{A \& C}).$$

Kai kuriuose kursuose randame suformuluotą konjunkcijos taisyklę —

$$(A \& B) \rightarrow A;$$

$$(A \& B) \rightarrow B.$$

Nors vadinamieji sąlyginiai ir skirstytiniai išprotavimai buvo aiškinaimi prabėgomis, tačiau jų esmė, t. y. visuomet teisingos loginės išraiškos, buvo suformuluotos.

Jau arabų logikai darė skirtumą tarp dviejų įrodymo rūšių — *demonstratio quia*, kuriame vidurinis terminas neišreiškia priežastingumo, ir *demonstratio propter quid*, kuriame vidurinis terminas išreiškia priežastinį sąryšį ir nurodo pirmąsias subjekto esmės priežastis. Visa tai iš arabų perėjo į lotyniškąją logiką, o XIV a. Albertas Saksonietis greta *demonstratio propter quid* ima vartoti terminą *demonstratio a priori*, o greta *demonstratio quia* vartoja terminą *demonstratio a posteriori*.³⁶ Tas pats buvo kartojama ir mūsų krašte: „Vienas įrodymas yra *a priori*, arba įrodymas „kodėl“ (*propter quid*), kurio viduriniame termine yra išvados predikato priežastis, pvz., „visi nustembantys gali juoktis. Kiekvienas žmogus yra nustembantis. Taigi kiekvienas žmogus gali juoktis“. Šis įrodymas filosofų vadinamas pajėgiausiu. Kitas įrodymas yra *a posteriori*, arba įrodymas „kadangi“, kurio viduriniame termine yra išvados predikato įgyvendinimas, pvz., „visi galintieji juoktis yra nustembantys. Kiekvienas žmogus gali juoktis. Vadinasi, kiekvienas žmogus yra nustembantis“.³⁷ Matome, kad terminai *a priori* ir *a posteriori* čia dar nereiškia to, ką mes šiandien jais suprantame. Abiejų įrodymo rūšių junginio — *demonstratio propter quid et quia simul* — nerandame. Čia buvo nagrinėjami ir tikėtini silogizmai (*sylogismus topicus seu probabilis*), kur nieko reikšmingesnio nėra. Visas klaidas, kurios gali atsirasti įrodyme, grupavo dvejaip. Pirmajai grupei priklausė klaidos, pasitaikančios kalboje, dėstant mintis (*fallaciae in dictione*): omonimų klaidos, amfibolija, klaidos, einant iš skirstytinės reikšmės į kuopinę reikšmę ir priešingai, kirčio klaidos ir kt. Kita klaidų grupė — *fallaciae extra dictionem* — klaidos, kurių priežastys loginio pobūdžio: „pagrindinis suklydimas“, tezės pakeitimas, klaidos, atsirandančios, pažeidus loginės sekos taisykles, ir kt. Tačiau šis dvejopų klaidų skyrimas neturi griežto skirstymo pagrindo. Griežtai aprėžto klaidų skaičiaus nebuvo, vieni priskaitydavo jų daugiau, kiti mažiau.

Mokymą apie metodą vieni autoriai dėstė po sprendimų, prieš silogistiką, kiti — dialektikos pabaigoje, tretieji terminų apibrėžimą ir skirstymą,

³⁵ Nr. 2055, f. 39.

³⁶ C. Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande, Akademie-Verlag, Berlin, 1957, B. 2, S. 324; B. 4, S. 78.

³⁷ Nr. 582, p. I, f. 113.

kas sudarė to mokymo turinį, dėstė, aiškindami terminus, ir todėl atskiro skyriaus apie metodą nepateikdavo. Beje, mokymas apie metodą turėjo dar trečią dalį, kurią sudarė bendriausios žinios apie įrodymą. Tačiau kai kurie autoriai šios dalies nedėstydamo, nes bendriausias žinias apie įrodymą jie jau buvo išdėstę silogistikoje. Deja, mokyme apie metodą nieko pozityvaus nerandame, vien tik daugybę sąvokų skirstymo ir apibrėžimo rūšių. Tai bene skurdžiausia scholastinės dialektikos dalis.

4. Scholastinės logikos analizė

Logikos objektą scholastai suprato keleriopai, visų pirma kaip materialų (*obiectum materiale*) ir formalų (*obiectum formale*). Šitaip skirstydama, scholastika rėmėsi idealistiniu Aristotelio mokymu apie pasyviąją materiją ir aktyviąją formą. Nežiūrint kai kurių nežymių skirtumų, scholastai priedavo bendrą išvadą, kad materialus logikos objektas nėra nei kalba, nei daiktai, nei protas apskritai, bet patys neveiklūs, statiški mąstymo veiksmai (*operationes intellectus*). Aktyvumą jiems suteikias formalus logikos objektas, kuris suprantamas kaip loginės formos suteikimas objektams, kaip išvadų gavimas iš prielaidų, t. y. mąstymas veikloje. Toliau seka didžiausi skirstymai, pvz., materialus logikos objektas gali būti betarpiškas, tarpiškas, pirminis, antrinis ir t. t. Įsiliepsnodavo ginčai dėl nereikšmingų dalykų, pvz., dėl *obiectum attributionis logicae* viduramžių logikoje buvo apie dvidešimt įvairių nuomonių. Nustačius logikos objektą, sekė ilgiausi svarstymai apie logikos pobūdį: ar ji yra teisingas ir tikras mokslas arba teorinis ar praktinis mokslas? Kiek yra logikų — viena ar daug? ir t. t. Į klausimą: logika yra teorinis mokslas (*scientia speculativa*) ar praktinis (*scientia practica*)? — atsakyta nevienodai. Vieni manė, kad logika — grynai praktinis mokslas. Šituo pasisakydamu, nukreiptu prieš tomizmą ir skotizmą, kurie mokė, kad logika yra grynai teorinis mokslas (*pure speculativa*), buvo išreiškiama V. Okamo pažiūra. Antrųjų nuomone, logika yra tiek teorinis, tiek ir praktinis mokslas. Skirstymas į teorinius ir praktinius mokslus rėmėsi Aristotelio pažiūra, kad teorinio ir praktinio pažinimo tikslai skirtingi. Teorinio pažinimo tikslas — „tikslai tiesa, arba tiesos pažinimas, o praktinio tikslas yra koks nors veikimas, į kurį, mokslui vadovaujant, jis nukreipiamas“.³⁸ Šalininkų turėjo ir trečioji pažiūra: logika nėra nė vienas iš aukščiau suminėtu atvejų, bet, pasak Aristotelio, ji yra mokslų įrankis (*instrumentum scientiarum*). *Logica naturalis* — tai natūralus mąstymo procesas; *logica artificialis* — logika, pateikta kaip mokslinė sistema, nustatanti tiesos pasiekimo sąlygas; toliau užtinkame *logica actualis, habitualis, docens, utens* ir t. t. Tačiau scholastinė logika visai nebuvo tuo, į ką ji pretendavo. To meto mokslams reikėjo ne Aristotelio iškraipyto „Organono“. Tai, kad logika nebuvo mokslams mąstymo įrankis, išryškėjo jau Renesanso epochoje.

³⁸ M. Smiglecius, *Logica*, Oxonii, 1634, f. 70.

„Didieji Renesanso epochos gamtos tyrinėtojai skeptiškai žiūrėjo į tradicinę logiką. Leonardas da Vinči mokymą apie silogizmą vadino „keis-tenybe“, Galilėjus „Dialoge apie dvi pasaulio sistemas“ išjuokė dogma-tišką lankstymąsi Aristotelio logikos autoritetui. Renesanso epochos ma-tematikai ir gamtininkai buvo priversti patys sudaryti loginių metodų taisykles savo moksliniuose tyrimuose, nerasdami jų nei „loginiame kvad-rate“, nei mnemoninėse eilėse asertorinių silogizmų figūroms“.³⁹

Disputacijoje, apimančioje teoriją iki universalijų, tomistinė kryptis dėstė savo pažinimo teoriją, kas bus nurodyta žemiau. Be kita ko, čia da-rė skirtumą tarp paprasto supratimo (*apprehensio*) ir proto (*ens rationis*), todėl Kanto pabrėžto skirtingumo tarp „Verstand“ ir „Vernunft“ negalima laikyti originaliu. Nominalistai teorijoje iki universalijų dėstė mokymą apie skirtingybę (*distinctio*), nors kai kurie autoriai, rašę, kaip jie patys sakė, „pagal Tomo Akviniečio protą“, taip pat aiškino mokymą apie skir-tingybę. Tai rodo, kad tomizmas ir skotizmas kai kuriais klausimais su-tapdavo. Šiame mokyme skirtingybę scholastika nagrinėja sąryšyje su vienove (*unitas*), tapatybe (*identitas*). Šis mokymas, kaip išaiškinantis skirtingybės, vienovės, tapatybės sąvokas, buvo įvadas į Porfirijaus „Iza-gogiką“, nes minėtas sąvokas Porfirijus plačiai vartojo. Be to, šios sąvo-kos buvo vartojamos ir aiškinant universalijas, todėl aišku, kad mokymas apie skirtingybę — tai pasiruošimas nagrinėti universalijas.

Su mokymu apie *distinctio* siejasi mokymas apie *praecisio*. Faktiškai pastarasis yra pirmojo tęsinys, nes *praecisio* yra atskiras *distinctio* atve-jis. *Praecisio* suprantamas kaip vienos tapatybės pažinimas be kitos, arba to paties objekto neadekvatus pažinimas. Pvz., jei koks nors žmogus turi tam tikras savybes, tai kiekvieną jo savybę galima pažinti atskirai; žmo-guje galima pažinti „gyvąją būtybę“ atskirai nuo „protingos būtybės“. Buvo dėstomos įvairios *praecisio* rūšys ir technika, aiškinant, kokiū būdu toks pažinimas įmanomas. Šis mokymas artimas abstrahavimo teorijai. Patys scholastai nurodo, kad logikos ir metafizikos srityje *praecisio* yra tas pats, kas ir abstrahavimas, tuo tarpu gamtos filosofijoje *praecisio* dar kitaip vadinamas intuicija, intuityviu pažinimu. Mokymą apie *distinctio* ir *praecisio* išvystė Dunso Skoto pasekėjai, vadovaudamiesi jo mokymu apie *formalitates*. Pasak Skoto, forma materijai suteikia ne būtį, bet tam tikrą „kokybiškumą“. Būtį sudaro atskiros substancijos, atskiros esmės. Tačiau patyrimas rodo, kad įvairiose atskirose substancijose pasikartoja tas pats tipas, kad jos turi tą pačią prigimtį, pvz., įvairūs žmonės turi tą pačią žmogiškąją prigimtį. Kyla klausimas, kas yra pagrindas, arba principas, kurio dėka substancijos, turinčios tą pačią prigimtį, vis dėlto yra atskirybės. Pasak Skoto, tokio principo šaltinis yra forma. Jis skyrė formą, apsprendžiančią bendrąją daikto prigimtį, nuo formos, apspren-džiančios daikto individualybę. Tą formą, kuri daiktą padaro „štai šiuo daiktu“, jis vadina *haecceitas*. Įvairios daikto pusės skiriasi formos dėka,

³⁹ Э. Кольман, Значение символической логики. Сб. «Логические исследования», М., 1959, стр. 4.

todėl šis skirtingumas yra formalus. Jam pažymėti Skotas vartoja sąvoką „*formalitas*“, todėl skotistus ir vadino formalistais, tuo atskiriant juos nuo realistų ir nuo labiau nuoseklių nominalistų. Pati sąvoka „*formalitas*“ yra labai elastinga, nes kiek įvairių pusių daiktas turi, tiek gali būti ir atskirų *formalitates*.

Pagrindinė scholastinės logikos problema — bendrosios sąvokos, arba universalijos — buvo nagrinėjama dviem dalimis. Pirmiausia buvo dėstomos bendrosios universalijų teorijos problemos („*De universalibus in communi*“). Šiuo atžvilgiu scholastai buvo pasiskirstę į nominalistus ir realistus priklausomai nuo to, kaip atsakydavo į čia keliamus klausimus. Ši, pirmoji, universalijų teorijos dalis pati svarbiausia, nes joje buvo sprendžiamas pagrindinis filosofijos klausimas.

Viduriniais amžiais dingstis pradėti šimtmečiais trukusius ginčus dėl universalijų buvo trys klausimai, kuriuos Porfirijus iškėlė „Įvade“: 1) kaip egzistuoja giminės ir rūšys — savarankiškai ar tik mintyse? 2) jei jos egzistuoja, tai ar jos kūniškos ar nekūniškos? 3) ar jos egzistuoja savarankiškai ar jutimiškai pažįstamuose daiktuose ir kartu su jais? Prie to dar prisidėjo ir plačiai paplitę Boecijaus komentarai Porfirijaus „Įvadu“. Šias problemas svarsto jau pirmieji patristikos atstovai, jos įvairiai aiškinamos per visą scholastinės logikos gyvavimą, ir dėl universalijų viduramžiais įsiliepsnodavo tokie ginčai, kad priešingas puses kartais net tekdavo atskirti pertvara. Atmetus visus tuščius, formalius scholastų ginčus smulkiais klausimais, pasirodo, kad ginčas dėl universalijų — tai ginčas dėl labai svarbios problemos, dėl mąstymo santykio su būtimi, kas kieno atžvilgiu yra pirminis dalykas: ar bendrosios sąvokos yra pirminės daiktų atžvilgiu, ar daiktai yra pirminiai.

Disputacijoje „Apie universalijas apskritai“ buvo sprendžiamos šios problemos.

1. Universalijų egzistavimas ir jų prigimtis yra ontologinė problema. Šiuo atveju pagrindinis klausimas — kas yra pačios universalijos, jų esmė (*quidditas*) ir santykis su išorinio pasaulio daiktais, su tikrove: ar universalijos egzistuoja iki daiktų (*ante rem*), daiktuose (*in re*), ar po daiktų (*post rem*)? Kai kurie autoriai šį klausimą suformuluoja kaip universalijų santykį su atskirybėmis: ar universalijos glūdi atskirybėse (*in singularibus*), ar jos egzistuoja iki atskirybių (*ante singularia*), ar už atskirybių (*extra singularia*)?

2. Universalijų santykis su mąstymu yra gnoseologinė problema. Ypač ją akcentuoja konceptualistinės krypties atstovai. Pagrindinis dalykas čia buvo nustatyti, kokią reikšmę mąstymo veiksmas — abstrahavimas, apibendrinimas, sąvokų jungimas ir kt. turi universalijų egzistavimui.

3. Universalijų priežastis yra ontologinė problema. Visur skirdami ke-leriopą priežastingumą, scholastai ir čia, sutinkamai su Aristotelio moky- mu apie priežastis, aiškino, kad universalijų priežastis yra ketveriopa: materialioji ir formalioji, kuriamoji ir galutinė, paskiausioji universalijų priežastis (*causa efficiens et finalis*). Tomistinės krypties atstovų nuomone, kuriamoji ir galutinė universalijų priežastis yra dieviškasis protas,

tuo tarpu kai konceptualistai tokia priežastimi laikė žmogaus mąstymą.

4. Universalijų požymiai — loginė problema. Čia buvo nagrinėjama, ar universalijos yra esybės ar savybės, ar jos amžinos, ar jos kūniškos ar nekūniškos ir pan. Svarbiausias universalijų požymis — jų predikavimas (*praedicabilitas*). Iš visų termino *praedicari* reikšmių scholastai, pritaikydami jį universalijoms, vartoja jį predikato priskyrimo subjektui reikšme, o apskritai imant — kai universalijos vartojamos sprendimuose. Tokį predikavimą vadino *praedicatio actualis*. Ryšium su klausimu, ar universalija išliks universalija, jei ją priskirsime kokiam nors subjektui, kildavo nesutarimų priklausomai nuo to, kokiam subjektui ir kaip universalija bus priskiriama.

Aiškinant bendrąsias universalijų teorijos problemas, scholastika neretai šaukdavosi dieviškosios potencijos, operuodavo prasimanytomis sąvokų reikšmėmis. Plačiai buvo dėstomos Platono, Tomo Akviniečio ir tomistų, Dunso Skoto ir skotistų, V. Okamo ir okamistų sentencijos šiais klausimais, o taip pat XV—XVI amžių scholastų Toletio, Soncino (Barbus Paulus Soncinas), Kajetano (Thomas Caietanus de Vio) ir kitų sentencijos. Iš lenkų logikų minimi Moravskis, Młodzianovskis, Ščaneckis. Vietinis autoritetas kai kuriems buvo M. Smigleckis.

Antroji universalijų teorijos dalis vadinosi „Apie universalijas skyrium imant“ („*De universalibus in particulari*“); joje buvo nagrinėjamos logikoje ir metafizikoje sutinkamos universalijos. Ši antroji dalis yra ne kas kita, kaip Porfirijaus veikalas „Izagoge“, t. y. įvado į Aristotelio veikalą „Kategorijos“, komentarai. Porfirijus (233—304 m.), idealisto-neoplatoniko Plotino pažiūrų tęsėjas, tūlo Chrisaorijaus paprašytas išaiškinti Aristotelio mokymą apie kategorijas, parašė, K. Prantlo nuomone 258 m., šio mokymo įvadą, kurį bemaž po 200 m. Boecijus išvertė į lotynų kalbą. Porfirijaus „Įvadas“ — tai vienas iš ankstyvųjų Aristotelio „Kategorijų“ komentarų, tapęs klasikiniu ir turėjęs didelės reikšmės vėlesniems „Organono“ komentatoriams, tame tarpe ir Lietuvos scholastams, kurie antrąją universalijų teorijos dalį kartais ir pavadindavo „Isagogica“. Jau ankstyvaisiais viduramžiais Aristotelio kategorijomis naudotasi, sprendžiant pagrindinius teologijos klausimus. Iš to suprantamas didelis dėmesys kategorijoms, o kartu ir jų komentatoriams. „Įvade“ Porfirijus nagrinėja penkias sąvokas, kurios, jo nuomone, būtinos, norint suprasti Aristotelio kategorijas. Lotyniškoje logikos literatūroje jos tiesiog vadinamos „penkiais žodžiais“ (*quinque voces*), arba predikabiliais (*praedicabilia*): giminė (*genus*), rūšis (*species*), skiriamasis požymis (*differentia*), savybinis požymis (*proprium*) ir atsitiktinis požymis (*accidens*). Logikos mokslo istorijos tyrinėtojai nurodo, kad šių penkių sąvokų nustatymas — ne Porfirijaus nuopelnas.

Nagrinėjant predikabilius, scholastų tarpe kildavo principinio pobūdžio nesutarimų. Vieni, kaip ir Porfirijus, į predikabilius žiūrėjo tik kaip į mintis, atsietas nuo realybės. Sekdami viduramžių realistais, jie stengėsi paneigti ontologiškąją „penkių žodžių“ pusę. Kiti ieškojo predi-

kabilių ryšio su tikrove, spręsdami šį klausimą nominalizmo dvasia. Sprendžiant kitus klausimus, buvo laikomasi Porfirijaus nuomonės, kai kada nežymiai nuo jos nukrypstant, papildant ar pataisant.

Aristotelio kategorijų, arba predikamentų, nagrinėjimas prasideda disputacija, kurioje aiškinami antepredikamentai (*antepredicamenta*): omonimai (*univoca*), sinonimai (*aequivoca*) ir paronimai (*denominativa*), o kai kurie autoriai dar prideda analogus (*analogia*). Antepredikamentų pavadinimą įvedė Aristotelio komentatoriai, remdamiesi tuo, kad Aristotelis veikalą „Kategorijos“ pradeda omonimų, sinonimų ir paronimų aiškinimu. Paronimais (*denominativa*) buvo vadinami išvestiniai žodžiai, pvz., iš žodžio „gramatika“ galima išvesti žodį „gramatikas“. Po Aristotelio sąvoka „paronimas“ pradėta plačiai vartoti filosofijos ir logikos veikaluose. Analogai reiškė to paties pavadinimo suteikimą skirtingiems objektams, pvz., sveikas gyvulus, sveika būklė, sveika medicina; žmogaus, stalo, kėdės kojos ir pan.

Aristotelio kategorijų aiškinimas užėmė svarbią vietą. Kategorijos buvo nagrinėjamos tokia pat tvarka, kaip jas pateikė Aristotelis: esmė, arba substancija (*substantia*)⁴⁰, kiekybė (*quantitas*), santykis (*relatio*), kokybė (*qualitas*), veikimas (*actio*), kentėjimas (*passio*), laikas (*quando*), vieta (*ubi*), padėtis (*situs*), turėjimas (*habitus*). Tokia tvarka kategorijas išdėstė ne atsitiktinai. Esmė — pirmoji kategorija, visų bendrųjų sąvokų pagrindas; be kiekybinių pakitimų negalimas būties perėjimas iš vieno būvio į kitą; santykis įgalina lyginti objektus, nustatyti jų sąryšius ir t. t. Taigi, dėstydamas kategorijas tam tikra tvarka, Aristotelis vieną kategoriją laiko prielaida kitai kategorijai egzistuoti, vadinasi, kategorijos išdėstytos priklausomybės tvarka. Nors likusių šešių kategorijų sąryšio Aristoteliui nepavyko taip griežtai pagrįsti, kaip keturių pirmųjų, vis dėlto pats kategorijų sąryšio įrodinėjimas yra iš principo teisingas. Mokymu apie aktą ir potencialumą Aristotelis norėjo pateikti kategorijas dialektiškai, kaip kintančias, tarpusavyje susijusias. Deja, retas scholastas imdavo giliau nagrinėti kategorijų išdėstymo tvarką, daugumas jų argumentuodavo tuo, kad taip yra išdėstęs Aristotelis. Aiškinant kategorijas, išryškėjo dvi pažiūros. Pirmosios pažiūros aiškinant kategorijų prigimtį ir esmę šaltinis yra viduramžių scholastų pateiktas idealistinis supratimas. Lietuvos scholastų kursuose randame pažiūras į kategorijas kaip nesusijusias su tikrove, kaip žodines-logines konstrukcijas. Kita pažiūra išreiškė materialistinę tendenciją, pabrėždama kategorijų sąryšį su tikrove, į pirmąjį planą iškeldama būtį, išreikštą kategorijomis. Z. Kriugeris rašė: „Predikamento materialumas yra patys daiktai, pavadinti ir sutvarkyti į giminę, rūšį, individus. O formalioji pusė yra pažinimas taip sutvarkant ir pavadinant daiktus“.⁴¹ Didžiausias dėmesys buvo skiriamas pir-

⁴⁰ A. V. Kubickis rusiškajame „Kategorijų“ vertime (*Аристотель, Категории, М., 1939*) vartoja terminą „сущность“. V. Sezemanas vartoja terminą „substancija“, žr. jo pritarimą Aristotelio knygai „Apie sielą“, Vilnius, 1959, p. 3—60. Mes vartosime abu terminus kaip lygiaverčius.

⁴¹ Nr. 582, p. II, f. 239.

mosioms keturioms kategorijoms, apie likusias užsimenama tik keliais sakiniais. Ypač daug vietos buvo skiriama santykio kategorijai. Tai yra todėl, kad Aristotelis priešpastatė esmę jos savybėms. Gali atrodyti, kad santykis nėra taip glaudžiai susijęs su substancija, kaip kad kitos jos savybės. Šis klausimas ir yra pagrindinis dalykas scholastų tyrimuose. Priešingai tendencijai apeiti aštrius klausimus, šią problemą scholastika suformuluoja visiškai aiškiai: „Ar santykis yra reali būtis?“, „Ar yra realių santykių?“, „Apie santykio realumą“ ir pan. Problema išsprendžiama, teologiškai apdorojant Aristotelį: pripažįstama, kad yra santykių, turinčių realų pagrindą pačiuose daiktuose, bet yra santykių, kurie tėra minties padarinys, o pagaliau yra ir tokių santykių, kurie netgi nėra minties padariniai, pvz., dieviškoji trejybė ir kiti dangiškojo pasaulio santykiai.

Paprastai po kategorijų sekė vadinamieji *postpraedicamenta*: priešpastatymas (*oppositio*)— kai vienas požiūris iškeliamas kaip prieštaraujantis kitam požiūriui; ankstesnybė (*prioritas*)— kai vienas dalykas ankstesnis už kitą laiko, tvarkos, savo reikšmės ir kt. požiūriais; paskesnybė (*posterioritas*)— priešinga ankstesnybei; vienalaikiškumas (*simultas, simultaneitas*)— kai nė vienas iš kelių reiškinių nėra ankstesnis už kitą, nėra kito priežastis; judėjimas (*motus*)— galimybės virtimas tikrove; priklausymas (*habere*)— savybės, daikto ir pan. priskyrimas objektui. Postpredikamentai — tai ne scholastikos naujovė. Juos randame Aristotelio veikale, išdėstytus po kategorijų, ir jais didysis filosofas norėjo padaryti suprantamesnes ir prieinamesnes savo dešimt kategorijų. Aristotelis kalba apie penkis postpredikamentus, šeštąjį — paskesnybę (*posterioritas*) pridėjo scholastika.

Postpredikamentais užbaigiamas ir mąstymo pirmojo veiksmo — *squokos* aiškinimas logikoje. Mokymo apie antrąjį mąstymo veiksmą — *sprendimą* pagrindas čia yra nedidelis Aristotelio traktatas „Apie aiškinimą“ („*De interpretatione*“). Dvi problemos yra scholastų dėmesio centre: 1) sprendimo prigimtis, 2) sprendimo teisingumo problema. Pastarąją aiškinant, matome vyraujant aristoteliškąjį (su tam tikromis išlygomis) tiesos supratimą, kuriame greta aktyvios mąstymo veiklos užakcentuojama tikrovė, jos pranašumas mąstymo atžvilgiu. Šio požiūrio atstovai kritikuoja tuos Tomo Akviniečio pasekėjus, kurie tiesą suprato kaip tariamai duotą dieviškosios potencijos, atskirtą nuo objekto ir nuo pažinimo akto.⁴²

Vakarų scholastinės logikos traktato „*Insolubilia*“ įtakoje randame kai kurius svarstymus apie semantines antinomijas. Pažodžiui verčiant, *insolubilia* reiškia neišsprendžiamumą, neišsprendžiamus sakinius. Semantines antinomijas sudarantieji sprendimai buvo vadinami *propositiones se ipsas falsificantes*, o tai reiškė, kad prileidus, jog toks sprendimas teisingas, iš jo paties sekė, kad jis klaidingas. Scholastas A. Čirskis nagrinėja antinomiją „visa, ką aš šiandien pasakiau, klaidinga“ ir siūlo ją taip išspręsti. Reikia skirti sprendimus apie kitų sprendimų teisingumą

⁴² Nr. 772, f. 133.

nuo to sprendimo, kuris kalba pats apie save. Todėl sprendimas „visa, ką aš šiandien pasakiau, klaidinga“ gali būti teisingas, jį aiškinant kaip pasakantį apie kitus sprendimus, bet ne apie patį save.⁴³ Taigi čia turime kažką artimo kai kuriems tipų teorijos teiginiams. Scholastų kursuose randame antinomiją:

1) Petras sako: „Pirmasis sakiny, kurį pasakys Povilas, teisingas“;

2) Povilas sako: „Paskutinis Petro sakiny klaidingas“.⁴⁴

Paskutinis tam tikru laiko momentu Petro pasakytas sakiny ir yra aukščiau nurodytasis (1), kaip lygiai aukščiau nurodytasis (2) yra ir pirmasis sakiny, kurį tam tikru laiko momentu pasakė Povilas.

Trečias mąstymo veiksmas — *diskursas*, t. y. silogistika, čia nagrinėjamas jau kitu požiūriu, negu dialektikoje, būtent, siekiama pagrįsti, kad išvada būtinai seka iš prielaidų. Greta griozdiškos argumentacijos mokymo apie gryno, dieviškosios potencijos įkvėpto, proto sugebėjimus daryti išvadą iš prielaidų, nominalistinės krypties šalininkai išreiškia teisingą pažiūrą, kad loginio išvedimo procesas turi remtis pačių daiktų santykiais ir savybėmis.

Paskutinė logikos kurso dalis — mokymas apie mokslą. Be nereikšmingų dalykų, čia buvo aiškinami ir svarbūs klausimai, pvz., mokslo santykis su tikėjimu. Sekant Tomu Akviniėčiu, buvo dėstoma, jog tarp filosofijos ir teologijos esąs tas skirtumas, kad filosofija turi tikslą atskleisti „proto tiesas“, tuo tarpu kai teologija atskleidžianti „apreiškimo tiesas“. Tačiau tiek proto, tiek ir apreiškimo šaltinis esąs tas pats dievas, todėl tarp teisingai funkcionuojančio proto ir apreiškimo negali būti principinio prieštaravimo, vadinasi, jo nesą ir tarp filosofijos bei teologijos. Filosofija esanti pajungta teologijai, nes ji turinti įrodyti, pagrįsti teologijos teiginius. Tačiau ne visi teologijos teiginiai protui prieinami, daugelis jų esą „virš proto“, todėl protas esąs žemesnis už apreiškimą, o filosofija žemesnė už teologiją. Kiti scholastai, sekdami Dunsu Skotu, tam tikru mastu siekė išlaisvinti filosofiją iš teologijos. Dargi buvo iškeliamas, kad mokslo tiesos yra aiškios (*claritas scientiae*), tuo tarpu kai tikėjimo tiesos — neaiškios, paslaptingos, mįslingos (*obscuritas fidei*). Žinoma, čia pat buvo skubama pareikšti, kad tas mįslingumas esąs ne neigiamas, bet teigiamas pobūdžio. Jei tomistai teigė, kad tikėjimas esąs virš proto, kad „kas trokšta žinoti, praranda tikėjimą“, tai jų priešininkai šiuo klausimu teigė, kad to paties objekto atžvilgiu esą galimi proto ir tikėjimo aktai, kartu paimti. Šiuose samprotavimuose, būdinguose nominalizmo krypties atstovams, išryškėja bendra antitomistinė tendencija — ne iškelti tikėjimo virš proto, bet sulyginti juos.⁴⁵ Taigi Skoto mokymas šiuo klausimu priimtas su išlygomis, nes Skotas mokslo ir tikėjimo santykio problemą sprendė radikaliau. Savo mokyme jis atskyrė filosofiją nuo teologijos, tuo siekdamas išlaisvinti filosofiją iš teologijos tarnaitės vaidmens.

⁴³ Nr. 2055, f. 167.

⁴⁴ Nr. 2138, f. 106.

⁴⁵ Nr. 1106, f. 239—244.

Apie bažnyčios vaidmenį feodalinėje epochoje F. Engelsas rašė, kad „bažnyčios dogma buvo bet kurio mąstymo išėties momentas ir pagrindas. Jurisprudencija, gamtos mokslas, filosofija — visas šių mokslų turinys buvo suderinamas su bažnyčios mokymu“.⁴⁶ Šis F. Engelso teiginys visiškai pasitvirtina ir nagrinėjant scholastinę logiką Lietuvoje. Kiek radikalesnio požiūrio į mokslo ir tikėjimo santykį atstovai negalėjo būti laisvi nuo teologijos, jau nekalbant apie tomistus. Logika pavirto teologijos tarnaitė (*ancilla theologiae*), ji buvo naudojama teologijos dogmoms paremti, patvirtinti. Logikos kursuose buvo plačiai operuojama teologijos teiginiais, jiems suteikiama silogistinė forma ir stengtasi įrodyti, kad vyksta tiksliausi ir griežčiausi loginiai aktai. Pritrūkus argumentų, imama operuoti dievu, angelais, jų savybėmis ir kitais „ano pasaulio“ atributais, tuo atkeliant vartus sofistikai ir kazuistikai, prasideda scholastinis „logikos sportas“. Antai scholastai iš piršto išlauždavo tezes ir sąvokų reikšmes, kurias reikėdavo patvirtinti faktais. Deja, žemėje tokių faktų scholastai nerasdavo, tačiau jų ieškodavo danguje. Pvz., scholastų nepatenkino Aristotelio pateiktas būties skirstymas į dešimt kategorijų, nes jų tarpe nefigūravo dievas, jo „stebuklingas kūrimo aktas“. Aristotelis apdorojamas teologiškai: siūloma visą būtį pirmiausia skirstyti į sukurtąją ir nesukurtąją. Sukurtąją būtį galima skirstyti į substanciją ir jos savybes, o nesukurtoji būtis — tai „dieviškojo pasaulio“ sfera: „Trečia, sakau, kad būties skirstymas į sukurtąją ir nesukurtąją, arba į būtį savyje ir iš kito, priklausomą ir nepriklausomą, yra pirmasis būties skirstymas, nes tai nieko kito iš aukščiau nesuponuoja, tačiau jį kiti suponuoja“.⁴⁷ Daug prakaito scholastai išliejo, besistengdami „logiškai pagrįsti“ šv. trejybės egzistavimą. Gimines sudaro rūšys, o rūšis — individai, tačiau kaip šį mokymą pritaikyti šv. trejybei? Čia žemiškos logikos jau nepakakdavo, buvo kuriama „dangiškoji logika“, t. y. scholastinė sofistika ir kazuistika. Atsiranda netgi „dangiškoji dialektika“: apie dievą galima pasakyti, kad „dievas yra vienas“ ir „dievas nėra vienas“, ir tarp tokių pasakymų nėra prieštaravimo, jie abu esą teisingi. Deja, žemiškoje logikoje scholastai pasitenkindavo pačia blogiausia metafizika.

Labiausiai reakcingi scholastai savo filosofijos kursuose dėstė tai, ką galima pavadinti viduramžiška velniava. Vienas iš jų — Vilniaus akademijos profesorius jėzuitas A. Tilkovskis, žinomas savo knyga „*Philosophia curiosa*“.⁴⁸ Joje sprendžiami klausimai: „Kodėl jaučio sielos negalima perkelti į šuns kūną?“ Todėl, kad ir žmogaus sielą perkėlus į jaučio kūną, ji ten neturėtų ko veikti. „Kodėl angelas gali užimti mažesnę arba didesnę erdvę?“ „Kodėl dievas nesusideda iš predikato ir subjekto?“ Dievas yra vientisas tapatybės aktas, tuo tarpu kai sprendime subjektas skiriasi nuo predikato. „Kodėl dievas iš nieko gali kažką padaryti?“ „Kodėl angelas negali turėti sūnaus?“ Tėvas vaikui duoda dalį substancijos,

⁴⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, стр. 295.

⁴⁷ M. Smiglecius, *Logica...*, f. 246.

⁴⁸ T. Tytkowski, *Philosophia curiosa*, Typis monast. Olivensis, 1680.

o angelas yra nedaloma substancija. „Kodėl angelas gali pajudinti iš vietos jautį, o jautis negali pajudinti angelo?“ Ką gali daryti angelas, to negali daryti jautis. „Kodėl velniai, nors ir galėtų puošti savo kūnus, atrodo šlykščiai?“ Taip jau dievo patvarkyta.

Ir tokiai velniavai suteikiamas pavadinimas „Universa Aristotelis philosophia“! Minėta Tilkovskio knyga jėzuitų tarpe buvo laikoma vienu geriausių filosofijos vadovėlių. Tilkovskio pasiūlytomis temomis studentai-scholastai ruošdavo disputus. Ir kokie gi „filosofiniai“ ginčai turėdavo įsiliepsnoti, besiginčijant klausimu, ką dievas taip ilgai veikė prieš sukurdamas pasaulį ir koks metų laikas buvo, kai pasaulis tapo sukurtas: jei pavasaris, tai kodėl būtent pavasaris, o ne kitas metų laikas? Štai kokie tamsybininkai buvo vadinamieji Lietuvos švietėjai.

Ortodoksinių scholastų pastangos pajungti logiką teologijai nebuvo apvainikuotos galutine pergale, niekuomet nepavyko visiškai ir galutinai padaryti logiką paklusnia teologijos tarnaitė. Logika buvo teologijos tarnaitė, tačiau nepaklusni, maištinga. Joje visą laiką vyko judėjimas, atsirasdavo tokių srovių ir tendencijų, kurios, nors ir nedrąsiai, apgaubtos tirštais teologiniais rūkais, siekė tam tikru mastu išvaduoti logiką iš teologijos. Teisingai nurodo O. V. Trachtenbergas, kad „logika, pajungta tarnauti teologijai, anksčiau ar vėliau turėjo ją išsprogdinti iš vidaus“.⁴⁹

5. Žymesnieji scholastinės logikos atstovai Lietuvoje

Vienas žymesniųjų scholastinės logikos atstovų Lietuvoje — tai Martynas Smigleckis (ap. 1560—1618 m.), jėzuitas, Vilniaus akademijos profesorius, pagarsėjęs ginčiais su reformatais. 1618 m. Vokietijoje, Ingolštate, išėjo jo kapitalinis dviejų dalių veikalas: „Logica Martinis Smigleccii Societatis Jesu, s. theologiae doctoris, selectis disputationibus et quaestionibus illustrata et in duos tomos distributa: in qua quidquid in Aristotelico Organo vel cognitu necessarium, vel obscuritate perplexum, tam clare et perspicue, quam solide ac nervose pertractatur“. 1634 m. ir 1658 m. knyga pakartotinai išleista Oksforde. 1634 m. leidimas turi virš 800 puslapių. Veikalas, parašytas be dialektikos, susideda iš 18 disputacijų. Kai kuriais klausimais M. Smigleckis išreiškia savo nuomonę, ką jis ir pabrėžia, tačiau tie klausimai — antraeiliai arba trečiaeiliai. Šiaip jis nebuvo originalus: nors ir deklaruoja, kad didžiausias autoritetas jam — Aristotelis, tačiau faktiškai išeina, kad autoritetas jam — ne antikinis, bet teologiškai apdorotas Aristotelis. M. Smigleckis — tomistas, daug kur jis pats nurodo, kad seką Tomu Akviniečiu, nors kai kur savo mokytoją pataiso, nutolsta nuo jo.

Disputacijoje „Apie protą“, o taip pat mokyme apie universalijas išdėstomi bendriausieji pažinimo principai. Pažinimo teorijoje jis laikosi

⁴⁹ O. В. Трахтенберг, Очерки по истории западно-европейской средневековой философии, М., 1957, стр. 22.

tomistinio mokymo apie „formas“ (*species*), kurios esti dvejopos: jutiminės (*sensibiles*) ir intelektualinės (*intelligibiles*). Pvz., daiktą galima matyti todėl, kad jis „siunčia“ „regimąją formą“ (*species visibile*), kuri patenka į akį ir sukelia regėjimo pojūtį. Formos nematerialios, ir čia jų skirtumas nuo Demokrito mokymo apie išspinduliuojamus atvaizdus. Jutimai suvokia tik atskirus daiktus, be to, tik atskirus, išorinius, atsitiktinius jų požymius. Bendrybę galima gauti tik mąstymu: aktyvus protas iš jutiminių vaizdų sukuria „intelektualinę formą“, kurios dėka intelektas tampa aktualiai suprantančiu. Klaidingas jutiminio pažinimo vaidmens supratimas, jo sumenkinimas atsispindi ir M. Smigleckio samprotavimuose, kad tarp daiktų ir proto nesą nieko tarpiško: „Reikia pasakyti, kad būtyje nėra duota tarpiško tarp realybės ir proto, t. y. kas nors negali būti būtimi, jei jis nebūtų arba realybė, arba protas“.⁵⁰ Šį teigimą bandoma pagrįsti, pasikivietus į pagalbą logiką, ir tai yra tipiškas scholastinio įrodinėjimo pavyzdys: „Kadangi visa, kas egzistuoja už proto, yra realu, o visa, kas egzistuoja tik prote, priklauso protui, todėl tarp jų nėra tarpiško: nes šitokie egzistavimo būdai — būti už proto ir nebūti už proto — yra prieštaraujantys, o tarp prieštaraujančių dalykų nėra tarpiško“.⁵¹ Štai kaip scholastika klaidingą tezę „įrodydavo“ esant teisingą.

Argumentuodamas, kodėl logika nėra tikras mokslas, M. Smigleckis išreiškia aiškiai idealistinį supratimą apie tikrovės santykį su mąstymo forma, esą neturinčia jokio ryšio su tikrove, su gamta; logikos principai glūdi pačioje logikoje, vadinasi, ji nesanti tikras mokslas. Pasak jo, logika dar ir todėl ne mokslas, kad jos teiginių neįmanoma įrodyti, nes reikėtų remtis ja pačia, o tai jau būtų ratas įrodyme. Autorius čia nagrinėja subtilią problemą, kurią galima teigiamai išspręsti, tik pripažinus materialistinį principą, kad mąstymo forma yra bendriausių tikrovės pusių atspindys. Tik tada galima logikos teiginius lyginti su tikrove. Žinoma, tokio klausimo sprendimo iš tomisto Smigleckio ir negalima laukti. M. Smigleckis gana teisingai nurodo, kad logika yra ne bet kokia, bet ypatinga mokslų priemonė, kalbanti apie kintamuosius dydžius, dėl to ji gali būti panaudota visuose moksluose. Iš to suprantama, kodėl pirmenybę jis atiduoda pritaikomajam aspektui (*logica utens*), ir tada turime tris dalykus: „Pirma, logikos mokymą ir teoriją, pvz., minėtą silogistikos formą. Antra, medžiagą, kuriai ta teorija taikoma, kuri gali būti fizika arba metafizika. Trečia, teorijos sujungimą su medžiaga“.⁵² Prieš tokį supratimą nieko negalima pasakyti; visa bėda ta, kad mokslai iš scholastinės logikos neturėjo naudos.

Universalijų problemą M. Smigleckis pradeda nuo Platono „idėjų“ kritikos. Jis sako, kad Platonas pripažįsta tris dalykus: dievą, „idėjas“, materiją. Iš čia išvedama, kad „idėjos“ dieviškajame prote negali būti, nes tada dievas nebus atskirtas nuo „idėjų“, du principai maišysis vienas

⁵⁰ M. Smigleckius, *Logica...*, f. 4.

⁵¹ *Ibidem*, f. 4.

⁵² *Ibidem*, f. 94.

su kitu. Be to, Platono „idėjos“ negalimos ir todėl, kad jos prileidžia, jog daiktų esmės yra amžinos, tuo tarpu kai nieko amžino nėra, viskas sukurta, išskyrus patį dievą. Taigi M. Smigleckis kritikuoja Platoną „iš dešinės“. Čia pat jis pasisako prieš platoniskąjį išprotavimo supratimą, t. y. tik kaip atgaminimą to, ką siela esą patyrusi anksčiau.

Dėstydamas savo pažiūras į universalijas, M. Smigleckis remiasi Aristotelium. Kaip yra žinoma, be materialistinio sensualizmo, Aristotelio filosofijoje yra ir platonizmo momentų: bendrybės realumo, sąvokinio mąstymo pirmenybiškos vertės pripažinimas. Pasak Aristotelio, bendrybė yra reali, tačiau ji egzistuoja ne atskirai nuo daiktų, kaip kad teigė Platonas, bet pačiuose daiktuose. Daiktų pasauliui bendrybė ne transcendentinė, bet imanentinė. Siedamas šį klausimą su mokymu apie materiją ir formą, Aristotelis išveda, kad bendrosios sąvokos — tai daikto forma, apsprendžianti daiktą. Aristotelis net pripažįsta egzistuojant „grynas“, nematerialias formas, tokias, kaip, pavyzdžiui, dievybė, protas. M. Smigleckis ir pasinaudoja šiais Aristotelio nenuoseklumais, pripažindamas universalijų realumą ne už daiktų, bet pačiuose daiktuose. Universalijos yra daiktų esmės, todėl jos negali egzistuoti už daiktų. Lygindamas Platoną ir Aristotelio pažiūras kalbamuoju klausimu, jis rašo: „Priešinga (Platonui.— R. P.) pažiūra, kuria seka visi peripatetikai, yra minėtuose Aristotelio teiginiuose: rūšys ir daiktų esmės neegzistuoja nei atskirtos, nei už atskirybių... Ši pažiūra yra tikriausia ir jos reikia laikytis“.⁵³ Ir kitoje vietoje: „... antrosios esmės yra pirmosiose. Nes giminės ir rūšys nėra už individų, bet individuose, ir aukštesnieji yra žemesniuose, giminė — rūšyje, rūšis — individe“.⁵⁴ Pagaliau universalija egzistuoja ir mąstyme, kaip abstrahavimo nuo atskirų daiktų rezultatas.

Toks M. Smigleckio pateiktas bendrųjų sąvokų prigimties aiškinimas yra nepriimtinas todėl, kad jame bendrybė ontologizuota, paversta savarankiška esybe, nors ir esančia atskirybėse. Taigi, kaip ir Aristotelio veikaluose, čia pasireiškia platonizmo elementai. Kaip M. Smigleckis pasinaudoja Aristotelio nenuoseklumais, dar aiškiau pasireiškia tada, kai jis ima aiškinti, kad universalijos — tai formos, apsprendžiančios daiktus. Universalijos — tai daiktų esmės, apsprendžiančios daiktus, o esmė — tai ne kas kita, kaip forma.

Palyginus M. Smigleckio ir Tomo Akviniečio pažiūras į universalijas, išryškėja tam tikras skirtumas. Siuo klausimu pastarasis užėmė poziciją, kurios laikėsi ir Avicena. Jis pripažįsta trejopą universalijų egzistavimą: daikte (*in re*), žmogaus prote (*post rem*) — kaip gaunamos abstrahavimo keliu iš atskirų daiktų, ir dieviškajame prote (*ante rem*) — kaip atskirų daiktų prototipai. „Taigi pirmiausia reikia pasakyti, kad bendrybė yra trejopa: tam tikra, kuri yra daikte, būtent, pati prigimtis, kuri yra atskirybėse... dar yra tam tikra bendrybė, kuri abstrahavimo dėka gauta iš daikto, ir ši yra vėlesnė už daiktą... taip pat yra tam tikra bendrybė iki daikto, kuri yra ankstesnė už patį daiktą, kaip kad namo forma statytojo

⁵³ M. Smigleckius, *Logica...*, f. 132.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 285.

prote“.⁵⁵ Tuo tarpu M. Smigleckis pripažįsta dvejopą universalijų egzistavimą — daiktuose ir prote, atmesdamas jų egzistavimą iki daiktų. Nežiūrint to, yra aišku, kad jis lieka nuosaikus realistas. Bendra tendencija jo „Logikoje“ — panaudoti Aristotelį tada, kai pastarasis atiduoda duoklę idealizmui.

Loginį pažinimą M. Smigleckis atskiria nuo tikėjimo, tačiau pastarąjį iškelia aukščiau už loginį pažinimą, todėl nenuostabu, kad jo „Logikoje“ apstu jėzuitinės sofistikos. Nerasdamas atitikmenų savo teiginiams žemėje, M. Smigleckis ieško jų „aname pasaulyje“, kartais priartėdamas prie tos viduramžių velniavos, kurią skleidė aukščiau minėtas A. Tilkovskis ir kiti scholastai. Kai kurie racionalūs jo „Logikos“ teiginiai neretai įvilkti į teologinius rūbus. M. Smigleckio „Logika“ patvirtina nuomonę, kad scholastika kuo plačiausiai svarstė ir šiaip jau aiškius dalykus, kurie, atskiedus juos teologija, tapdavo supainiotais.

Nors veikalas apima tik *philosophiam rationalem*, tačiau suformuluojami kai kurie grynai loginiai teiginiai, kuriuos kiti autoriai paprastai dėstė dialektikoje, pvz.: iš teisingo antecedento seka tik teisingas konsekvantas; teisingas konsekvantas seka ne tik iš teisingo, bet kartais ir iš klaidingo antecedento; iš negalimo antecedento seka bet koks konsekvantas. Pažymėtina, kad autoriui nebuvo svetimas antrojo laipsnio modalumo supratimas.

M. Smigleckis buvo smarkiai apsiskaitęs, žinojo Aristotelį, antikinius jo komentatorius ir scholastinę logiką, kurios visos eilės atstovų nuomos jis plačiai svarsto. Jo „Logika“ buvo žinoma ir Vakarų Europoje, buvo paplitusi Prancūzijoje ir Anglijoje. Matyt, ji atitiko bažnytinės reakcijos reikalavimus, nes gynė scholastinę logiką ir buvo ginklas prieš naujųjų laikų logikos idėjas. Nenuostabu, kad kitas jėzuitas P. Rapin, gindamas scholastiką nuo naujųjų laikų, ypač nuo Bekono ir Dekarto, logikos, apie M. Smigleckį atsiliepia pagarbiai: „Smigleckis, lenkų jėzuitas, buvo vienas paskutiniųjų dialektikų, rašiusių apie Aristotelio logiką labai subtiliai ir moksliskai. Visu savo proto lankstumu jis įžiūrėjo, kas buvo gilintina šioje mokslo šakoje, taip aiškiai ir teisingai, kaip niekur kitur beveik negalima rasti“.⁵⁶ Apie veikalo paplitimą Anglijoje sužinome iš šių eilučių: „Bet joks XVI a. logikos kūrinys nebuvo tiek žinomas, kaip Smigleckio, Burgersdicijaus ir mūsų tėvynainio Krakantropo raštai. Šie autoriai nors ir klestėjo tuo laiku, tačiau buvo nuvainikuoti sekančio šimtmečio pradžioje“.⁵⁷ M. Smigleckiu sekė ir kai kurie scholastai mūsų krašte, kurie Tomo Akviniečio mokymo laikėsi, jei ir ne paraidžiui, tai sprendžiant pagrindines problemas. Galima nurodyti šiuos kursus, priklausančius tomistinei kryptiai: Nr.Nr. 800, 2041, 2053, 2139.

Suprantama, mus labiausiai domina opozicija tomistams, t. y. tai, kaip Lietuvoje reikėsi viduramžių nominalizmas. Turimais duomenimis, pir-

⁵⁵ *Thomas Aquinas*, *Commentaria in quatuor libros Sententiarum*, II, dist. III, qu. 3, art. 2 (vol. 2, f. 45), Parisiis, 1659.

⁵⁶ *Les Oeuvres du P. Rapin*, t. 2, Aamsterdam, 1709, p. 383.

⁵⁷ *H. Hallam*, *Histoire de la littérature de l'Europe*, t. 3, Paris, 1839, p. 105.

masis mūsų nominalistas yra Jonas Kimbaras. Jis studijavo Graco akademijoje ir 1600 m. išleido disertaciją magistro laipsniui gauti: „Theoremata philosophica de mundo et eius partibus quae in alma academia Craecaensi pro gradu magisterij artium et philosophiae propugnabit eruditus dominus artium et philosophiae baccalaureus Ioannes Kymbar, lithuanus“. Prakalboje pateikiama žinių iš Lietuvos istorijos, o knygelės pabaigoje randame J. Kimbaro draugų iš Graco akademijos eilėraščius, parašytus jo ir lietuvių garbei. Knygelėje, turinčioje 30 psl., iš kurių filosofijai skirta 22 psl., daugiausia liečiami gamtos filosofijos klausimai. Matome, kad J. Kimbaras seka V. Okamu, ką ir pats vienoje vietoje nurodo. Pažymėtinas materijos, jos esmės, santykio su forma aiškinimas. Aiškiai materialistiškai jis suformuluoja teiginį, kad materija negali iš nieko atsirasti, kaip lygiai negali į nieką pavirsti. J. Kimbaras pasisako prieš aristoteliškąjį materijos ir formos santykio supratimą, kuo taip spekuliuodavo ortodoksinė scholastika. Jis teigia, kad materiali, substanciali forma negali egzistuoti be materijos, forma yra kartu su materija, išvedama iš materijos. Kas be materijos, tai biauru, deformuota, pvz., nebūtis. Čia aiškus okazizmas.

Mums svarbu loginės J. Kimbaro pažiūros, kurios, deja, labai negausios, fragmentiškos, jose dėstoma tai, ką dėstė visi scholastai. Ir tik kelios mintys apie universalijas gali būti šioks toks argumentas J. Kimbaro pozicijai logikoje nustatyti: „Pirmuoju minėtu mąstymo veiksmu (sąvoka.— *R. P.*) sudarome universaliją: todėl Aristotelis apibrėžia, kad ji yra vienovė, kuri pritaikyta būti daugybėje, nes be mąstymo veiksmo, kurio dėka gamta pažįstama iš individualių skirtingumų, universalijų negalima gauti“.⁵⁸ Vadinasi, J. Kimbaras stovi nuosaikiojo nominalizmo — konceptualizmo pozicijose.

Apskritai, J. Kimbaras daro stiprų posūkį į materializmą. Jei jis ir kalba apie dangiškąjį pasaulį, tai čia nieko nuostabaus — kuris scholastas apie tai nekalbėjo? Svarbu tai, kad iš jo samprotavimų seka, jog konkretūs veiksmai, reiškiniai vyksta be dievo valios, pagal gamtos dėsnius. Tačiau J. Kimbaro pažiūros kartu yra ir ribotos, pvz., jis grįžta prie senovės graikų materialistų, teigdamas, kad sudėtiniai materijos elementai — tai ugnis, oras, vanduo ir žemė.

Griežtą opoziciją tomistiniam universalijų aiškinimui išreiškė akademijos profesorius Jurgis Stanislavskis. Pasisakydamas prieš universalijų ontologizavimą ir jų pavertimą savarankiškai egzistuojančiomis esybėmis, J. Stanislavskis pasireiškė kaip nominalistas. Savo samprotavimus apie universalijas jis pradeda pasakymu, kad tuos, kurie universalijas neigia, vadina eretikais logikoje ir kad universalijų egzistavimas nekelia abejonių. „Universaliją apibrėžia, kad ji yra vienovė, pritaikyta būti daugybėje ir pasakoma apie daugybę“.⁵⁹ Šį Aristotelio pateiktą apibrėžimą

⁵⁸ *J. Kymbar*, *Theoremata philosophica. De mundo parvo* (knygelės puslapiai nenumeruoti).

⁵⁹ Nr. 2174, f. 141.

naudodavo ir tomistai. J. Stanislavskis jam suteikia nominalistinį turinį. Universalijos egzistuojančios, tačiau atmetama Platono „idėjų“ teorija bei scholastų Fonsekos ir Soncino pažiūra apie universalijų egzistavimą iki atskirybių. Tuo pačiu atmetama ir Tomo Akviniečio pažiūra, kad universalijos egzistuojančios iki daiktų. „Nėra universalijos iki atskirybių“.⁶⁰ Gamtoje,— teigia J. Stanislavskis,— egzistuoja tik atskiri daiktai. Ir čia pat jis klausia: ar gali universalija egzistuoti pačiuose atskiruose daiktuose? Į tai jis pats atsako neigiamai. Pripažinę, kad universalijos savarankiškai egzistuoja daiktuose, gautume prieštaravimą: daiktai — tai atskirybės, tuo tarpu universalija — vienovė, vieninga visuma (*unitas*), o juk negalimas dalykas, kad vienovė galėtų pasiskirstyti atskirybėse, nes tada vienovė jau nebūsianti vienovė. Žinoma, toks argumentavimas mums atrodo tipiškai scholastiškas, tačiau pats universalijų kaip atskirų esybių daiktuose neigimas — tai objektyviojo idealizmo neigimas.

J. Stanislavskis, kaip ir apskritai nominalizmas Lietuvoje, pasireiškė kaip nuosaukis nominalistas, t. y. konceptualistas. Štai jo argumentacija. Svarbiausias dalykas universalijose — vienovė. Nepaisant to, kad gamtoje pasitaiko tik atskiri daiktai, yra prasmės kalbėti ir apie vienovę, tačiau ji objektyviai neegzistuoja: „mąstymas sukuria universalijos vienovę“.⁶¹ Tačiau autorius daro pastangų išsivaduoti iš konceptualistinio subjektyvizmo. Nors vienovė esanti tik mąstyme, tačiau ji nėra vien tik formali, bet turi ir objektyvų pagrindą — tai patys daiktai, mąstymas įžiūri jų panašumus ir skirtingumus. Svarbiausi mąstymo veiksmai čia — abstrahavimas ir apibendrinimas.

Būdinga tai, kad konceptualizmas apskritai ir J. Stanislavskis, skyrium imant, daug kur vadovaudamiesi Dunso Skoto ir skotistų pažiūromis, kritikavo Skoto pateiktą universalijų klausimo sprendimą. Mat, Skotas nebuvo nuoseklus. Nors jam universalijos yra tik ženklai ir egzistuojančios tik mąstyme, jos turi kažką atitikti, kas yra už mąstymo, t. y. atitikti konkrečius atskirus daiktus. Tačiau Skotas savo samprotavimuose nueina iki to, kad pradeda teigti, jog, kadangi universalijas atitinka atskiri daiktai, tai jos yra daiktuose: „*Protas sukuria bendrybę daiktuose*, taigi ji yra daikte, o ne prote“.⁶² (Kai kurie buržuaziniai filosofijos istorijos tyrinėtojai dėl šio Dunso Skoto nenuoseklumo jį priskiria dargi realistams, kas yra sąmoningas arba nesąmoningas dalyko esmės išskrypimas.) J. Stanislavskis pasisako prieš tokį universalijų perkėlimą į atskirus daiktus, nes, jo nuomone, jei ir yra daiktuose vienovė, tai ji neigiamą, o teigiamą vienovę sukurias tik mąstymas.

Kai kuriais klausimais J. Stanislavskis prieštarauja M. Smigleckiui, ką pats nurodo. Pvz., priešingai Smigleckiui, logiką jis laiko tikru mokslu, be to, grynai praktiniu mokslu. Didelė kliūtis, trukdžiusi J. Stanislavskio nominalizmui stipriau pasireikšti, buvo ta, kad jis darė nuolaidų tomizmui,

⁶⁰ Nr. 2174, f. 143.

⁶¹ Ibidem, f. 152.

⁶² *Ioannes Duns Scotus*, Opera omnia. Super universalia Porphyrij questiones, qu. 9 (vol. I, f. 90), Lugduni, 1639.

kai kuriuos svarbius klausimus sprendė tomizmo dvasia. Iš čia išplaukė ir jėzuitinė sofistika, kurios nemaža jo dėstyame kurse.

Logiką kaip mąstymo techniką vystė Zigmantas Kriugeris (Sigismundo Krüger). Be jau anksčiau minėtų dalykų, jis suformuluoja teiginius, kurie šiuolaikinės simbolinės logikos požiūriu yra logikos dėsniai.⁶³ Juos galima formalizuoti taip:

$$\begin{aligned} (A \& B) &\rightarrow A; \\ (A \& B) &\rightarrow B; \\ \overline{(A \& B \& B)} &\rightarrow \overline{A}; \\ \overline{(A \& \overline{B} \& A)} &\rightarrow B; \\ \overline{(A \& \overline{A} \& A)} &\rightarrow A; \\ [(A \vee \overline{A}) \& \overline{A}] &\rightarrow \overline{A}; \\ [(\overline{A} \vee \overline{B}) \& B] &\rightarrow \overline{A}. \end{aligned}$$

Paskutiniosios išraiškos formulavimas atskleidžia svarbų faktą. Z. Kriugeris mokėjo *modus ponendo tollens* suformuluoti ir su silpnąja disjunkcija. Tuo tikslu kiekvienas disjunktyvinės prielaidos narys turi būti neigiamas. Forma $[(\overline{A} \vee \overline{B}) \& B] \rightarrow \overline{A}$ vėlesniais laikais buvo pamiršta.

Jis suformuluoja išraiškas

$$\begin{aligned} \overline{(\overline{A} \& \overline{B} \& A)} &\rightarrow \overline{B}; \\ \overline{(\overline{A} \& \overline{B} \& B)} &\rightarrow \overline{A}, \end{aligned}$$

o tai — *modus ponendo tollens*, jei po jų pertvarkymo disjunkciją suprasisime griežtąja reikšme.

Spręsdamas universalijų problemą, Z. Kriugeris pasisako prieš M. Smigleckio pateiktą universalijų aiškinimą, kuris, jo nuomone, beveik nesiskiria nuo šio klausimo tomistiškojo sprendimo, ir priima konceptualistinę pažiūrą.

Kaip nuosaikūs nominalistas pasireiškė ir Kazimieras Viežbickis. Jo loginėse pažiūrose atsispindi Lietuvos scholastams-nominalistams būdingas ribotumas, kai kuriais svarbiais klausimais kapituliuojamas prieš tomizmą. Iš kitos pusės, sprendžiant visą eilę problemų Dunso Skoto pažiūrų pagrindu, matome opoziciją tomizmui.

Pažinimo teorijoje K. Viežbickis priima Tomo Akviniečio ir jo pasekėjų mokymą apie *species*, tačiau šias „formas“ jis taip aiškina, kad iš jų tomizmas iš dalies dingsta. Kartu su tomistais jis pripažįsta dvejopas „formas“ — jutimines ir intelektualines. Tačiau jei Tomas Akvinietis „formas“ laikė nematerialiomis, tai K. Viežbickis aiškiai formuluoja, kad „jutiminių formos“ — materialios. Pažinimo pradžia — jutiminis pažinimas, kuris yra dvejopas: išorinis (*sensus externus*) ir vidinis (*sensus internus*). Jei tomizmas nepasitiki jutimo organų parodymais, tai K. Viežbickis teigia, kad jutimais galima adekvačiai pažinti objektus, nes jei to nebūtų, tai ir protas nieko apie objektus negalėtų pasakyti. „Nieko nėra prote, ko

⁶³ Nr. 582, p. I, f. 111—112.

anksčiau nėra buvę jutimuose“⁶⁴— šį Dunso Skoto teiginį jis suformuluoja kaip aksiomą.

Kaip tai buvo įprasta scholastikoje, samprotavimus apie universalijas K. Viežbickis pradeda nuo priešininkų tezių paneigimo. Universalijos neegzistuoja nei iki atskirybių, nei atskirybėse. Čia sukritikuojamos Tomo Akviniečio pažiūros. Būdinga tai, kad K. Viežbickis klausimu apie universalijų egzistavimą atskirybėse nesuplaka tomistų ir skotistų, kaip kad darydavo kiti scholastai, bet aiškina šias sroves atskirai. Žinoma, ir jam nepavyko įžiūrėti tikrosios priežasties, dėl kurios Skotas kalba apie universalijas, egzistuojančias atskirybėse. Universalijos gali egzistuoti tik mąstymo dėka, mąstymas jas sukuria — štai pagrindinė K. Viežbickio tezė. Protas yra ir galutinė, ir kuriamoji universalijų priežastis.⁶⁵ Be to, konceptualizmas nepaverčia universalijos fikcija, bet išlaiko ryšį su realybe. Materiali universalijų priežastis,— sako K. Viežbickis,— yra dvejopa. Tolesnioji universalijų medžiaga — tai patys atskiri daiktai, artimiausioji jų medžiaga — tai, kas abstrahavimo akto dėka tampa universalija, t. y. objektų panašūs požymiai. Formali universalijų priežastis — mąstymas, kuris sukuria universalijų vienovę, o tuo pačiu ir pačias universalijas.

K. Viežbickis, kaip tai buvo nurodyta aukščiau, vystė logiką kaip mąstymo techniką.

* * *

Mūsų paminėtieji nuosaikiojo nominalizmo atstovai Lietuvoje nesugebėjo teisingai išspręsti bendrųjų sąvokų problemos. Būdami metafizikai, jie nesuprato ir negalėjo suprasti bendrybės ir atskirybės dialektikos, o ši problema buvo pažaidos akmuo ikimarksistinei filosofijai. Nuosaikiojo nominalizmo atstovai, nors ir pripažinę bendrosioms sąvokoms objektyvų pagrindą — realiai egzistuojančius daiktus, faktiškai neigė bendrybės objektyvumą, ją išvesdami iš mąstymo. Jie nesuprato, kad bendrybė egzistuoja tik atskirybėse ir kad kiekviena atskirybė yra bendrybės pasireiškimas, kaip moko dialektinis materializmas. Vadinasi, nuosaikijame nominalizme (konceptualizme) slypi subjektyviojo idealizmo pavojus.

Tačiau, vadovaudamiesi marksistiniu principu, kad istorinės pažiūros, kryptys ir jų atstovai vertinami pagal tai, ką jie davė, palyginus su ankstesniu išsivystymu, nuosaikųjų nominalizmą tam tikru požiūriu turime vertinti kaip pažangų veiksnių logikos moksle Lietuvoje. Apie viduramžių nominalizmo ir realizmo kovą V. I. Leninas rašė: „Žinoma, viduramžių nominalistų ir realistų kovoje yra analogijų su materialistų ir idealistų kova, bet ir analogijas ir istoriškai perimamą ryšį galima nustatyti dar su daugeliu ir daugeliu teorijų, ne tik iki pačių vidurinių amžių, bet ir iki pat senovės“.⁶⁶ Tuo remdamiesi, galime pasakyti, kad nuosaikiojo nominalizmo ir tomizmo kova logikos moksle Lietuvoje taip pat turi analogijos su materializmo ir idealizmo kova. Nuosaikieji nominalistai,

⁶⁴ Nr. 1106, f. 107.

⁶⁵ Ibidem, f. 126—127.

⁶⁶ V. I. Leninas, Raštai, t. 20, Vilnius, 1953, p. 173.

pasisakę prieš bendrųjų sąvokų ontologizavimą, prieš jų pavertimą savarankiškai egzistuojančiomis esybėmis, pasisakę prieš objektyvųj idealizimą. Ryšium su tuo abiejų krypčių pažiūros skyrėsi ir aiškinant kategorijas, mokslo ir tikėjimo santykį bei kitas to meto logikos problemas. Labai svarbu tai, kad praktinę logikos mokslo pusę daugiau vystė nominalistai. Nominalizmas Lietuvoje buvo ribotas, darė nuolaidų tomizmui, be to, jis buvo *nuosaikusias nominalizmas*. Šį nuosaikumą sukėlė jėzuitinė reakcija. Tomistai persekiojo savo priešininkus mokymo įstaigose, neleisdavo jiems užimti atsakingų postų. Be to, ir pats skotizmas kalbamuojau laikotarpiu jau buvo netekęs ankstesnio palyginti novatorinio pobūdžio ir tapęs įprastine scholastine sistema. Todėl darosi aišku, kad scholastinėje logikoje Lietuvoje vykusios kovos analogija su kova tarp materializmo ir idealizmo reiškesi žymiai silpniau, negu ji reiškesi XIII—XV a. scholastikoje. Tai yra todėl, kad nuosaikieji nominalistai Lietuvoje iš universalijų problemos neišvedė visų galimų sekmenų, be to, pačios universalijų problemos aiškinimas jau neturėjo to pobūdžio, kurį jis buvo įgavęs viduriniaisiais amžiais.

Nuosaikiojo nominalizmo ribotumas logiškai išplaukia iš pripažinimo, kad universalijos egzistuojančios mąstyme. Kraštutinis nominalizmas universalijas laikė tik žodžiu, pavadinimu, be jokio atitikimo tikrovei. Tai vedė į tikrovės priešpastatymą dievybei. Ne veltui Dunsas Skotas kėlė klausimą: ar tik materija nesugeba mąstyti? O V. Okamas pripažino, kad materija kaip substancija yra amžina, kad visata beribė (tiesa, tik potencialiai) ir visur vienoda. Nuosaikusias nominalizmas prakiša bendrybę-dieva ten, kur kraštutinis nominalizmas remiasi pačia tikrove, gamta. Gal būt, tolesni tyrimai daugiau atskleis kraštutinįjį — Skoto ir Okamo — nominalizmą mūsų krašte.

Kokią evoliuciją patyrė scholastinė logika Lietuvoje beveik per du šimtmečius? Visumoje teisingai yra nurodoma, kad scholastinėje logikoje vyko destrukcijos procesas. XVI a. pabaiga ir XVII a.— tai scholastinės logikos įsigalėjimo ir jos tvirtumo laikotarpis. O jau nuo XVIII a. pradžios pradeda reikštis jos irimas, logikos kursai sumenkėja, sutrumpėja jų dėstymo laikas. Tačiau šio sumenkėjimo negalima suabsoliutinti, nes ir XVIII a. pirmojoje pusėje matome atskirus kursus, kurie savo problematikos apimtimi ir analizės kokybe nė kiek neatsilieka nuo to laikotarpio, kai scholastinė logika buvo suklestėjusi. Autoritarinis metodas davė tokių vaisių, kad per visą scholastinės logikos gyvavimo laikotarpį buvo nagrinėjami tie patys klausimai. Išskyrus nominalistų ir realistų ginčijamas problemas ir kai kurias idėjas, artimas šiuolaikinei simbolinei logikai, daugiau nieko reikšmingesnio ir neaptinkame. Neatitikusi mokslo poreikių ir blaivaus proto, scholastinė logika anksčiau ar vėliau buvo pasmerkta žlugti.

Tomizmo kritika nenustojo savo aktualumo ir mūsų laikais. Jau viduramžių realizmo nepatenkina „grynasis“ (platoniskasis) realizmas, kaip bėgęs nuo konkrečios realybės, pasenęs miestų vystymosi ir klasių kovos epochai,— nurodo O. V. Trachtenbergas. Katalikybės poreikius viduram-

žių sąlygomis geriau atitiko nuosaikis realizmas, bandęs bendrybę sujungti su gyvenimo konkretybe. Kovojuant su naujųjų laikų filosofija, jau ir nuoseklus tomizmas pasirodė esąs pasenęs, todėl skelbiamas nuosaikis tomizmas, atsisakant universalijų egzistavimo iki daiktų su iš čia išplaukiančiomis pasekmėmis, nors nuo tokios reformos jis nenustojo buvęs tomizmu. Dar labiau reformuotas, šių dienų sąlygoms pritaikytas Tomo Akviniečio mokymas — neotomizmas — tai šiuolaikinės karingosios katalikybės ideologija. Buržuazinėje Lietuvoje teologai ir filosofai-idealistai lankstėsi prieš šį scholastą, skelbė kiek sumodernintą jo mokymą. Jų rašiniuose rasime tuos pačius klausimus, kuriuos Lietuvos scholastai dėstė prieš tris šimtus ir daugiau metų. Palyginus reakcinio filosofo Iz. Tamošaičio „Logiką“ su XVII—XVIII amžių Lietuvos scholastų logikos kursais, žymesnio skirtumo nepastebėsime.⁶⁷ Tamošaitis kalba apie proto būtybę, materialų ir formalų logikos objektus, apie terminus, Porfirijaus penkias sąvokas, Aristotelio kategorijas ir t. t. Ir čia jis pasirodo dargi atsilikęs nuo scholastų, nes jokių gilesnių mąstymo technikos problemų nekelia. O juk Tamošaitis logiką dėstė Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultete! Buržuazinės Lietuvos scholastai vėl siekė filosofiją ir logiką paversti teologijos tarnaitėmis. Teologas P. Kuraitis atvirai rašė: „Tikrai kritiška filosofija galima laikyti tik tokią, kurioje patys pagrindiniai dėsniai, ir pačios pagrindinės, centrinės pažiūros atitinka kritiško proto reikalavimus. Tokios rūšies kaip tik ir yra garsiausia viduramžiais Tomo Akviniečio filosofinė sistema. Tomas Akvinielis neatsisako nuo kritiško patikrinimo pačių pagrindinių logikos principų ir ontologinių kategorijų bei dėsnių; iš kitos pusės, jis nemano centrinės pasaulėžiūros klausimų, kaip antai apie dievo egzistavimą, apie dvasinę ir nemirtingą sielą, apie prigimtą žmogaus gyvenimo tikslą, spręsti su pagalba kokių nors kritiško proto nepatikrintų motyvų. Tomo Akviniečio pažiūromis, negalima filosofijoje remtis šiojais ar kitokiais autoritetais, nepatikrinus kritiškai jų vertės; filosofija, einant jo nusistatymu, negali būti paremta ant teologijos, arba, kitaip sakant, ant apreiškimo, nes kaip tik vienas iš filosofijos uždavinių yra kritiškai motyvuoti apreiškimo akto įtikinamumą“.⁶⁸ Taigi „kritiškas protas“ yra tik toks protas, kuris pajungtas teologijos dogmoms įrodyti. Dar atviriau pasisako kitas teologas — St. Šalkauskis: „Kaip filosofija turi neigiamosios įspėjimo teisės žemesnių, t. y. specialiųjų mokslų atžvilgiu, nedarydama prievartos jų autonomingumui, panašiai teologija, būdama aukštesniu mokslu už filosofiją savo dieviškuoju šaltiniu, turi panašios teisės filosofijos atžvilgiu“.⁶⁹ Todėl nenuostabu, kad teologai ir reakciniai filosofai savo išvedžiojimuose priedavo tai, ką mes pavadinome jėzuitiška sofistika ir kazuistika. Pvz., P. Kuraitis savo išvedžiojimais apie savybių egzistavimą ir be substancijos, įrodinė-

⁶⁷ Iz. Tamošaitis, *Logika*, Kaunas, 1925.

⁶⁸ P. Kuraitis, *Pagrindiniaignoseologijos klausimai*, Kaunas, 1930, p. 71.

⁶⁹ St. Šalkauskis, *Propedeutiniai filosofijos mokslo klausimai*, „Logos“, 1928, Nr. 1, p. 69.

damas tai dievo visagalybės argumentu, neabejotinai būtų daręs garbę viduramžių scholastams.⁷⁰ Ne veltui pažangesnis to meto žurnalas „Kultūra“ apie reakcionierių organą „Židinį“ rašė: „Židinys“, be kita ko, vadinasi „akademiškojo gyvenimo žurnalu“, jį redaguoja prof. St. Šalkauskis, asistuojamas dviejų daktarų, bet žurnale rašoma tikriausia viduramžišką velniava“.⁷¹ Ką gi, geriau ir nepasakysi.

Vadinasi, XX a. scholastai buržuazinėje Lietuvoje su savo koncepcijomis pasirodė esą mūsų krašte neoriginalūs, todėl feodalizmo laikotarpio scholastų veiklos įvertinimas turi reikšmės jų epigonams demaskuoti.

Vilniaus valstybinis
pedagoginis institutas
Filosofijos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

СХОЛАСТИЧЕСКАЯ ЛОГИКА В ЛИТВЕ

Р. ПЛЕЧКАЙТИС

Резюме

В статье ставится задача проанализировать схоластический период развития логики в Литве, который до сих пор оставался неисследованным.

Сначала освещается материал для исследования истории логики в Литве. Это, главным образом, курсы философии (первую часть которых составляла логика), прочитанные в старой Вильнюсской академии и местных учебных заведениях среднего типа, записанные студентами и оставшиеся в виде рукописей на латинском языке. Разбираются причины, породившие науку логики в Литве, кроющиеся в социальных условиях второй половины XVI в. В статье излагаются организация преподавания философии в Вильнюсской академии и коллегиях, положение профессоров и студентов. Анализируется схоластический метод в логике, который являлся авторитарным, в силу чего читался не курс логики, а курс аристотелевой логики в интерпретации средневековых схоластов. Схоластическая логика в Литве не отличается от схоластической логики того времени в других странах Европы. Так как схоластика наиболее отвечала интересам католической церкви как крупнейшего феодала, то этим объясняется ортодоксия иезуитов, реакция в отношении философии и логики нового времени, которые просто умалчивались. Курсы логики состояли из двух частей — диалектики и логики, объяснены проблемы, в них разбиравшиеся. Логика превратилась в служанку богословия; в курсах много иезуитской софистики.

⁷⁰ P. Kuraitis, *Ontologija*, t. II, Kaunas, 1933, p. 123.

⁷¹ „Kultūra“, 1933, Nr. 10, p. 507.

Однако схоластическая логика в Литве не была монолитной: среди логиков шла борьба между реалистами и номиналистами. Реалисты опирались на учение Фомы Аквинского и его комментаторов. Номинализм проявился как *умеренный номинализм*, т. е. концептуализм. Большой заслугой номиналистов является то, что они развивали логику как технику мышления. В курсах номиналистов больше, чем в курсах их противников, имеются элементы модальной логики и исчисления высказываний, а также зачатки теории логических множеств и логической семантики. Некоторые авторы рассматривают семантические антиномии и предлагают способы их решения. Хотя схоласты не употребляли формализации, однако они сформулировали выражения, которые с точки зрения современной логики являются законами модальной логики и исчисления высказываний. Приводятся крупнейшие представители обоих направлений. Томист Мартин Смиглецкий (*Martinus Smiglecius*) был широко известен в Западной Европе, его «Логика» издавалась в Германии и Англии.

В буржуазной Литве теологи и реакционные философы распространяли неотомизм, преклонялись перед схоластикой. Поэтому оценка деятельности схоластов XVI—XVIII вв. имеет значение для разоблачения их эпитафонов.
